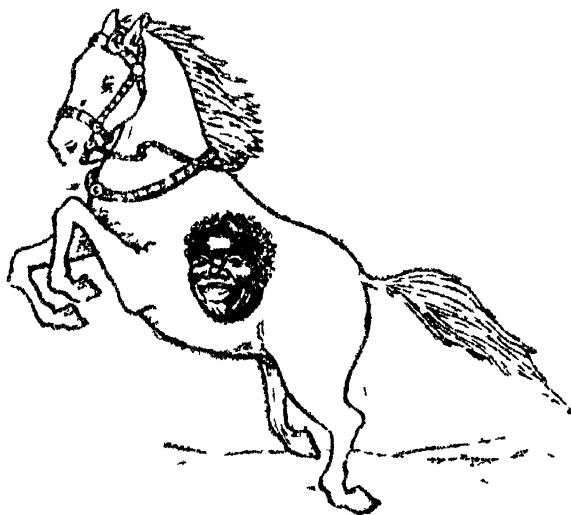

આ નાટક સંજવણી

પાંડવો

વિલાયતમાં મનાય છે.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૫૮૧૮ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ધોડાચોર

વિષય ૬૩૪૪: ૨

ગાંડીવ સાહિત્ય વારિકા

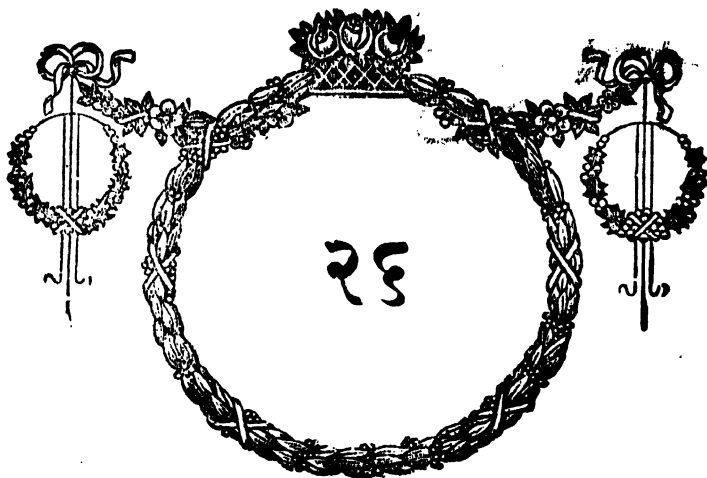
પુખ્ત : છત્રીસમું

ઘોડા ચોર

(The Shewing up of Blanco Posnet)

લખનાર :

જ્યોર્જ બર્નાર્ડ શૌ

પ્રગટકર્તા—

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર

૧૮૦-કેળાંખીડ

સુરત

મુદ્રક: પ્રકાશક
 નટવરલાલ વીમાવાળા
 ગાંડીવ મુદ્રણાલય
 કેળાંપીઠ
 મુરત

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
 ગમદાવાદ
 ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
 ૧૫૯૧૮

બર્નાર્ડ્સ શૉ કૃત
 ગોરા કે ગોઝારા ? ૦-૨-૦
 ધજમનો રોમાંચક કિસ્સો
 હૈયામાં આગ સળગાવશે

પ્રથમાવૃત્તિ
 ૧૯૮૭ ૧૯૩૧
 કિમ્બલ
 ૦-૬-૦

મનાઈ હુકમ

આ નાનકડી નાટિકા ખરૂં જોતાં તો નાટકના સ્વરૂપમાં ધાર્મિક ઉપદેશપત્રિકા છે. જો આપણું બહુચક નાટ્યનિયમન ખાતું એને લજવવા દે તો દરેક જાતના પદ્ધતિસર, ચાલુ ઉપદેશવ્યાખ્યાનોની મશ્કરી કરવામાંજ જેઓ ગૌરવ માને છે એવા આપણા નિરંકુશ પ્રેક્ષકોમાંના એક મોટા વર્ગના અવળપંથી આત્માને એ સીધી દષ્ટિ આપે અને તેમની ઉણીઅધુરી સ્વમાનવૃત્તિને સમજાવે. એવી પરવાનગી નથી મળતી તેથી મને તો ગયે વરસે દિવાને ખાસ અને દિવાને આમે મળ્યા જે એકત્ર સમિતિ નાટકનિયમનપદ્ધતિ વિષે તપાસ કરવા નીમી હતી તેનો ઇતિહાસ કહેવાની તકજ સાંપડે છે.....

x

x

x

એટલુંજ કહેવાતું રહે છે કે ‘બ્લેકો પોસ્ટેટ’ને ઇંગ્લેંડ સ્કોટલેંડ તથા વેલ્સમાં જાહેર રીતે લજવવા માટેની લોડ્ એમ્બરલૈન તરફની મનાઈ હજી ચાલુજ છે. આયલાંડના લોડ્ લેફ્ટેનન્ટની ગેરહાજરીમાં કેટલાક મૂરખ સરકારી અમલદારોએ આયલાંડમાં પણ એને લજવાતું અટકાવવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો. એમના આ પ્રયાસથી બ્લેકો પોસ્ટેટના પ્રયોગને ખૂબજ અવનવી જાહેરાત મળી ગઇ. આ પ્રયોગથી ધર્મની ભારે મોટી વંચના થશે, અને સીજ કૃત ‘બ્લેબોય ઓફ ધ વેસ્ટર્ન વર્લ્ડ’, નાટકના શરૂઆતના પ્રયોગ અતિશય લાગણીવશ ને ગુસ્સો ચઢે ત્યારે ભારે તોફાની બની જાય એવા પ્રેક્ષકવર્ગ આગળ લજવાયા ત્યારે જે હુલ્લડ ફાટી નીકળ્યું હતું તેની પુનરાવૃત્તિ થશે એવું ‘આયલાંડની પ્રજાને સમજાવવામાં’ કશું બાકી રાખ્યું નહોતું. આયલાંડના ‘રાષ્ટ્રીય નાટ્ય ગૃહ’ (નેશનલ થીએટર) ના સંચાલકો શ્રીમતી લેડી ગ્રેગરી અને

વિલિખમ ખટલર ચીટસ બંનેએ એ વેળા પ્રસંગને અનુરૂપ ભારે હિંમત બતાવી. હું પોતે તો સમાધાનવૃત્તિવાળો છું, એટલે હંમેશ મુજબ, મારું પોતાનું ધાયું થયું હોત તો, બનતી સઘળી છૂટછાટ મૂકવા માટે મેં ઇચ્છા દર્શાવેલી. પણ લેડી ગ્રેગરી ને મી. ચીટસે તો તલભાર પણ નમતું આપવાની સાવ ના પાડી, અને ઉલટું વીરને શાભે એવા યોગ્ય માર્ગે દરેક જાતના સામનાનો પ્રતિકાર કરવાનો આગ્રહ રાખી છેવટે સંપૂર્ણ વિજય મેળવ્યો. એથી ભારે વિજય તો કલ્પનામાં પણ આવી ન શકે. નાટકનો પ્રયોગ પણ કલ્પના-તીત સફળ થયો ને એની સામે કશો બળડાટ પણ નહોતો સંભળાયો; ઉલટું, કેટલાક સંમતિસૂચક વ્યાખ્યાનોજ એને અંગે થવા પામ્યા. પછીથી લેડી ગ્રેગરી અને મી. ચીટસ એ પ્રયોગ કરવા લાંડન પણ આવ્યા અને ખુદ લોડ એમ્બરલૈન—નાટ્ય નિયામકની નાકની ઢાંડી સામે તે બજવ્યો; પણ તે સ્ટેજ સોસાયટી—નાટ્ય-મંડળની મારફતેજ.

એ પછી, નાટક લોડ એમ્બરલૈનની પરવાનગી માટે ફરી મોકલ્યું. પણ હારવા છતાં, ‘કામ ન કરવાની કળા’ માં તો એઓ ઉસ્તાદજ છે. સાહેબે પરવાનગી આપી તો ખરી, પણ પરવાનાપત્ર પર એવો શેરો માર્યો કે બજવતી વેળા બ્લેકો પોસ્ટેટના સંભા-પણમાં આવતા ધશ્વર વિષેના ફકરાએ છોડી દેવા જોઈશે. નાટકનું બધું અરબચડાપણું, એમાંનું વેશ્યાતત્વ, એમાંની નિરંકુશતા, એમાંનું પીઠાનેજ છાજે એવું વિનોદતત્વ વગેરે જે બધાંની ઉપર નાટકમાં પ્રકાશ પાડ્યો છે, તેને પરવાનો મળે—પણ ખુદ પ્રકાશનેજ ખુઝાવી નાંખો ! કહેવાની જરૂર નથી કે મેં એ પરવાનાનો ઉપયોગ નથી કર્યો ને કરવા ઇચ્છા પણ નથી. આજના નાટકોમાં પરવાના વડે અવર્તતું અંધારું કંઈ ઓછું નથી કે મારે તેમાં કંઈ વધારે કરવો રહે.

જીવંતો માણસ

એક
આછી
અધુરી
પિછન

બર્નાર્ડ શૉ એટલે જીવંતો માણસ. પોતાના “ફ્રેન્ડ્સ ફર્સ્ટ પ્લે” નામના નાટકની પ્રસ્તાવનામાં એ લખે છે “ઇંગ્લાંડના જીવંતો જીવંતો રસ્તામાં મુઠ્ઠાં પેરે ચાલતાં જેઠું છું ત્યારે મને તિરસ્કાર વઢૂટે છે.” એ જીવંતો માણસ જર્નાલિસ્ટોને ચાખખા મારતો મારતો પોતાને જીવનભરનો પત્રકાર ગણાવે છે, ઈશ્વરને દુનિયાના સિંહાસનેથી ઉખેડી મૂકવા નીકળેલી પ્રજાને (રશિયન પ્રજાને) સૌથી વધારે ધર્મનિષ્ઠ પ્રજા ગણાવે છે, સેંકડો વરસથી દુનિયાની સંમતિ ને પ્રશસ્તિ પામેલા શેક્સપીયરના નાટકોને ઉતારી પાડતાં કે હલકી ક્રાંટિના જાહેર કરતાં અચકાતો નથી; સંજોગાનુસાર જે માણસ પોતાના અભિપ્રાયો ન બદલે તેને એ બદમાશની પદવી આપે છે, પોતાની ચુમેતેરમી વરસગાંઠ ઉજવવાને માટે એ ઉજાણી મિજબાનીના ધાંધલ નથી કરતો પણ ઇંગ્લાંડના એક જીવંત અતિપ્રચલિત વહેમનો છયોડ લાંગ કરીને તે એ ઉજવણીને સફળ માને છે; એવો એ જીવંતો માણસ-બર્નાર્ડ શૉ-એ આજના યુરોપનો માનસ-

લિત વહેમનો છયોડ લાંગ કરીને તે એ ઉજવણીને સફળ માને છે; એવો એ જીવંતો માણસ-બર્નાર્ડ શૉ-એ આજના યુરોપનો માનસ-

નેપોલિયન. પેલા નેપોલિયને તલ્વારથી યુરોપ ધ્રુમવેલું. એ પોતાની કલમ વડે, પોતાના શબ્દો વડે ધ્રુમવે છે.

x

x

x

ઇલસ્ટ્રેટેડ વીકલી ટાઇમ્સમાં લગભગ આઠેક મહિના પર એ. કે. ચેસ્ટરટને બર્નાર્ડ શાનું રેખાચિત્ર દોર્યું હતું. એમાં એણે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં લખેલું: “નાટ્ય વિધાતાઓનો એ સમ્રાટ છે, આજનોજ નરિ, હવે પછીના ઘણા લાંબા કાળનો. એ સિંહાસન એનુંજ છે. કોઈ એના પર દાવો કરી શકે એમ નથી.” અને બર્નાર્ડ શા પોતે પણ કહેતાં અચકાતો કે સંકોચાતો નથી કે “નાટકો લખતાં મને આવડે છે. મનેજ આવડે છે.” તેમાં પણ જૂની, નાટકોને કાવેતા રો. (અપદ્ધાગઘ શૈલીમાં) લખવાની શેક્સપીયર જેવી શૈલીને એ સાવ સહી ગણાવે છે. એવા એક નાટકની પ્રસ્તાવનામાં એ પોતે લખે છે કે આવું તો હું ત્રણ દિવસમાં ચીતરી કાઢું. ખરી ખૂબી તો ગદ્યનાટક લખવામાં છે. તેને માટે ભેળું જોઈએ છે. (ધી ઓડમીરેબલ બેશવીલની પ્રસ્તાવના)

+

+

+

“નિશાળમાં કશુંજ શીખ્યો નથી” એ તદ્દન સાચી વાત ખુલ્લે ખુલ્લી કહી તેમાં ગૌરવ લેનાર, ચાર આઠ વરસ જેમ તેમ નિશાળમાં વીતાવી દલાલને ત્યાં કારકુની કરનાર, પછી વળી લાંડનમાં વરસો સુધી રખડી ખાનાર, ત્રણ ત્રણ વરસ સુધી એકજ કપડાં-જોડી અને એકજ ટોપી પહેરી રાખડીભેર ગુમ્મરો કરનાર અને એવા નવ નવ વરસના ગાળામાં કુલ ૮૦ રૂપીઆની જંગી રકમ કમાનાર, પાંચ પાંચ નવલકથાઓ લખવા છતાં કોઇનું જરાયે ધ્યાન ખેંચી ન શકનાર આ પંકજશિરોમણિનું પહેલુંજ નાટક જ્યારે પહોંચી વાર લખવાયું ત્યારે તેણે આખા લાંડનને ખળભળાવી

મૂક્યું, અને કોઇ નવોજ સિતારો ઉગ્યો છે એવી સમસ્ત પ્રજાને જાણ થઇ.

x

x

x

૩૮-૩૯ વરસની વાત છે. લંડનનું એક નાટ્યમૃદ પ્રેક્ષકો-શ્રોતાઓથી ચીકાર ઉભરાતું હતું. ‘વીડોઅર્સ હાઉસીસ’નું નાટક હતું. વાક્યે વાક્યે અને પ્રસંગે પ્રસંગે તાળીઓ પડતી હતી. હસા-હસ અને આનંદનો પાર નહોતો. એમ ને એમ નાટકનો છેલ્લો પડદો પડ્યો. એટલે આખું થીએટર ગાજી ઉઠ્યું, પોકારી ઉઠ્યું: “લેખક ! લેખક ! લેખકને બોલાવો. અમારે લેખકને જોવો છે.” આવો ખૂબજ પોકાર પડ્યો એટલે લેખકને અંદરથી રોજ પર લાવ્યા. આખું થીએટર તાળીઓથી અને હરખના ચિત્કારોથી ધણ-ધણી ઉઠ્યું. પ્રેક્ષક સમુદાયમાં ચોમેરથી વખાણનો સાદ સંભળાયો. માત્ર એકજ ખુણેથી એકજ માણસ આ બધા વખાણથી નારાજ હોય એવો જણાતો હતો અને નાપસંદગીનો અવાજ કરી રહ્યો હતો. લેખકે આખું થીએટર તાળોટા ટીપતું હતું તે તરફ રજ પણ ધ્યાન ન આપ્યું. માત્ર પેલો માણસ જે નાપસંદગીનો સૂર કાઢતો હતો તેના તરફ એણે પોતાની લાકડી ઉંચી કરી અને કહ્યું: બરા-બર, બરાબર. તું ને હું એક મત છીએ, બાઈલા ! પણ આ બધાજ વિરુદ્ધ પડે ત્યારે આપણું શું ચાલે ?

x

x

x

એ લેખક તે બર્નાર્ડ શૉ, ને એ ‘વીડોઅર્સ હાઉસીસ’ના એના પહેલાજ બેલની પહેલીજ રાત. જ્યારે વિજયની વરમાળા એના ગળામાં જીવનમાં પહેલીજ વાર આરોપાધ, સફળતાનો લ્હાવો એણે પહેલોજ અનુભવ્યો, જાતજાતની દિશાઓમાંથી ઠોકર ખાધા પછી પહેલ પહેલીજ એને એના જીવનની ચાવી હાથ લાગેલી જણાઇ.

(અથવા ખરૂં તો એ, કે એણે જે વિષે પોતાના હૃદયની પ્રતિતિ હતી તે વાત જગતને સાબીત કરી આપી)—તે દિવસે, તે પ્રસંગે પણ કૃત્રી નમ્રતા ! અને એ નમ્રતાનો યે કેવો અવનવો બુદ્ધિચાતુર્ય-ભર્યો, સમયસૂચકતામય, આવિર્ભાવ !

એટલા એકજ વાક્યમાંથી જાણે બર્નાર્ડ્સ શાનું આખું વ્યક્તિત્વ નીતરી આવે છે, આરપાર દેખાઈ આવે છે.

+

+

+

કયો માણસ—કયો લેખક પોતાની નિન્દા પોતાને હાથે લખી શકે ?—અથવા પોતાનીજ ઠેકડી દ્વારા બીજા પર કટાક્ષ કરી શકે ?—અથવા બીજાઓ પોતાને માટે શી વાતો કરતા હશે તેનો પ્રચાર પોતે થઇને કરી શકે ? બર્નાર્ડ્સ શા પોતાના ‘ફેનીઝ ફર્સ્ટ પ્લે’ના નાટકમાં બેનલ નામના પાત્રને મોંઢેથી બોલાવે છે :

“શા પોતાના નાટકો નાટકો તરીકે નથી લખતો. એને તો આસપાસના ‘સાનું’ અપમાન કરવું છે અને બીજાઓ પોતાને વિષે ચર્ચા કર્યા કરે તેવી પરિસ્થિતિ ઉભી કરવી છે.”

અને આ નાટક ઇંગ્લાંડના મોટામોટા નાટ્ય લેખકોની સમીક્ષા કરવા અને એક મોટું ચર્ચાનું મોજીું ઉછળાવવા માટેજ શાએ લખેલું. એ વાત એણે પોતે પોતાની પ્રસ્તાવનામાં કબુલી છે. એણે ધારેલી તે અસર થયેલી પણ ખરી. એ હંમેશા ધારી અસર કરે છે એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી. અને તે કરવા માટે એ યુક્તિ એવી વાપરે છે કે સામો માણસ હસતાં હસતાં પોતાના પરનો હલ્લો સ્વીકારી લે છે.

x

x

x

યુરોપમાં શા જેવા વિચારક કેટલા હશે ? જૂજ હશે, થોડા હશે. પણ હશે તો ખરાજ. પણ એના જેવા માણસ ભાગ્યેજ હશે.

ન્યાં દરેક ઘરમાં દાડના પીપ રાખવા ભોંયરાં હોય અને રોજ ખાણું વખતે પાણી પેરે દાડ પીવાતો હોય એવા મુલકમાં એ દાડને નથી સ્પર્શતો. ન્યાં માંસ મચ્છી એ પ્રજનો મુખ્યતમ આહાર છે ત્યાં એ “મુડદાં ખાવાની” પ્રવૃત્તિને અટકાવ રીતે ધિક્કારે છે, એની ગંધ પણ એનાથી ખમાતી નથી. ચાળીસ ચાળીસ વરસથી એણે એ વસ્તુનો ત્યાગ કર્યો છે. ન્યાં પન્દર વરસની છોકરીઓ બાપના દેખતાં છએક બીડી-સીગારેટ પીતી થઇ છે એવા દેશ-એવા ખંડમાં આ માણસ બીડી નથી પીતો, તમાકુનો કોઇ પણ રીતે સ્પર્શ નથી કરતો. બીડી (સિગારેટ) એ તો ત્યાં વ્યસન પણ નથી ગણાતું. એનાથી તુકસાન નથી એમ માનનારો પણ મોટા સંપ્રદાય છે ત્યાં આગળ એણે તમાકુનો પણ સદંતર ત્યાગ કર્યો છે: ખરેખર, એના જેવો નિર્વ્યસની લેખક વિચારક યૂરોપમાં તો નહિજ હોય-દુનિયાભરમાં ગાંધીજીને બાદ કરતાં નહિ હોય એમ માનીએ તો વધારે પડતું નથી.

x

x

x

એ. કે. ચેસ્ટરટન લખે છે: “શાંએ ઇંગ્લીશ પ્રજાને ખૂબ ચાખખા માર્યા છે. લડાઇ (મહાયુદ્ધ) દરમ્યાનનું એનું વલણ પણ ઇંગ્રેજોની નજરે અક્ષમ્યજ હતું. આમ છતાં ઇંગ્રેજોએ શાંને અપનાવ્યો છે એણે દીધેલી ગાળો સાંભળ્યા કરી છે.” ચેસ્ટરટનનું લખવું તદ્દન ખોટું નથી. ઇંગ્રેજોને ઘણાં સાફ સાફ ને નામાં સત્યો બર્નાર્ડ શાંએ સાંભળાવ્યાં છે. એની કલમ “ નગ્ન સત્ય લખનાર નિડર લેખિની ” છે. દાખલા તરીકે એ ‘જહોન બુલ્સ અધર આઇ-લેંડ’ની પ્રસ્તાવનામાં લખે છે:

હિંદમાં ઇંગ્રેજ બચ્ચો ત્યાંના દેશી દેશી વચ્ચેના ઝઘડામાં જાણે ન્યાયની મૂર્તિમંત પ્રતિમા રૂપેજ રાજે છે. એ જાણે કહે છે: હું તમારો કોઇનો ધર્મ નથી માનતો, તેથી

તમારા ધાર્મિક ઝગડાઓમાં હું તદ્દન નિષ્પક્ષ ન્યાય તોળું છું; હું તમારા રીત રિવાજ અને લાગણીઓને લગતા ઝગડામાં પણ નિષ્પક્ષ રહી શકું છું કેમકે તમારા રીત રિવાજ અને લાગણીઓ અમારા રીતરિવાજોદ્વિથી જુદાં છે, એટલુંજ નહિ પણ છેકજ નીચી ઉતરતી પંક્તિના છે. ને છેલ્લે હું તમારા હિતસંબંધો પરત્વે પણ નિષ્પક્ષ છું; કારણ કે તે મારા હિતથી કેવળ વિરુદ્ધ છે-મારું ખરું શ્રેય તમને બંને (પક્ષો) ને કેવળ શક્તિહીન રાખવામાં છે, કારણ તે રીતેજ હું તમારી પાસેથી મારે અને મારા બીજાં ઇંગ્રેજ ભાંડુઓ માટે તમારા રાજકર્તા અને ન્યાયદાતા તરીકે ભારે ભારે પગાર લઈ શકું. ને એ પગારના બદલામાં તમને, ઇંગ્લાંડ અને હિંદ વચ્ચે પૂર્ણ અન્યાયી રીતે વર્તવામાં ખૂબ મશગૂલ બનેલા, અને તેથી હિંદી હિંદી વચ્ચે પૂર્ણ ન્યાયી રીતે વર્તનારા, સરકારતંત્રનો અનુપમ લાભ મળી શકે છે!

x

x

x

લગભગ આ જ વસ્તુ વધારે કડક રીતે એણે લોર્ડ સમરહેઝ નામનું પાત્ર પોતાના મીસએલાયન્સ નામના નાટકમાં યોજ્યું છે તેને મોઢે બોલાવી છે. લોર્ડ સમરહેઝ એ જંગીસખાન નામના એક કલ્પિત એશિયન મુલકનો ઇંગ્રેજ ગવર્નર છે. તે કહે છે:

મારું કામ કંઈ ન્યાય તોળવાનું નહોતું. મારે તો એક પ્રાંત પર હકુમત ચલાવવાની હતી અને તેમાં બધવસ્થા ટકી રહે એ માટે મેં યોગ્ય પગલાં લીધા. હકુમત કંઈ ન્યાય વડે નથી ચાલતી-તે તો કાયદા વડે અથવા સમજવટ દ્વારા ચાલે છે. અને એ બંનેને તાબે થવાની જ્યારે લોકો ના પાડે ત્યારે બળજબરી અથવા દગલબાજી અથવા એ બંનેનો હિપયોગ કરીને રાજ ચલાવવું પડે છે. જ્યારે કાયદો ને

સમજવટ જૂઠાં પઝાં ત્યારે આ બંનેનો ઉપયોગ મેં કર્યો.
દુનિયા શરૂ થઇ ત્યારથી દરેક રાજકર્તાએ એમજ કયું
છે—મારી માફક બળજેરી ને દગલબાજી પ્રત્યે જેને ખૂબ
તિરસ્કાર હશે તેણે સુધાં !

x

x

x

અને આ જુઓ:

Even if Homerule is as unhealthy as
an Englishman's eating, as intemperate as
his smoking, as licentious as his domesticity,
as corrupt as his elections, as murderously
greedy as his commerce, as Cruel as his
prisons and as merciless as his streets,
Ireland's claim to self-Govt would still be
as good as England's.

આ અતિશય ઘટ વાક્યનું તો ગુજરાતી રૂપાંતર પણ કેમ થઇ
શકે એ સમજવું નથી. એનો તરજુમો ગમે તેવો સારો હોય તોયે
તે અધુરો, નિરસ જ થાય. તેમાં કશી ચમક તો નજ દેખાય.

+

+

+

ઇંગ્રેજોની વિરૂદ્ધ આટઆટલું ને એથીય વધારે બીજું ધણું
છે. દાખલા તરીકે મૅન ઓફ ડેસ્ટીની* નામના નેપોલિયન વિષેના
પોતાના નાટકમાં છેક છેદે એણે નેપોલિયનના મોઢામાં જે લાંબુ
વ્યાખ્યાન ગોઠવ્યું છે, તે જેવું તેવું નથી.

+

+

+

આમ છતાં ઇંગ્રેજ પ્રજા એની સામે સર ઝૂકાવે છે એ એના
બુદ્ધિ સામર્થ્ય અને પ્રબળ પ્રતિભાનો અચૂક પુરાવો છે. જહોન-

* ‘ દાગળનું પકીકું ’ નામથી ટુંક વખતમાં ગાંડીવ તરફથી બહાર પડ્યો.

બુદ્ધિ અધર આધલેન્ડની આખી પ્રસ્તાવનામાં ઈંગ્લેન્ડને, તેમના સંસ્તનત લોભને, તેમની લશ્કરશાહીને ખૂબ ચાલખા મારેલા છે. એ. કે. ચેસ્ટરટન એને માટે લખે છે કે આયર્લાંડ, જે એની જન્મ-ભૂમિ છે તેને માટે એણે આટલું લખ્યું હોત તો તે એ સહન ન કરત. પણ એ વાત ગળે નથી ઉતરતી. બર્નાર્ડ શા પોતે તો કહે છે કે હું સાચો ઈંગ્લેન્ડ ઇંગ્લેન્ડ છું (Truly English Englishman) ને આમ કહેવાનો એનો ભાવાર્થ એવો છે કે સાચો ઇંગ્લેન્ડ એટલે સાચો માનવ.

x

x

x

અમેરિકાનો એક ફિલ્મ કારખાનદાર એની પાસે એના નાટકોની ફિલ્મ બનાવવાની રજા માંગવા ગયેલો. એને એણે કેવો ધુતકારી કાઢ્યો એ વાત જાણીતી છે. એમાંથી એ લાખો પાઉન્ડની કમાણી કરી શકત. (પેલાએ ૧૦ લાખ ડોલરની તો સૂચના કરેલી પણ ખરી, ને વધારે ઘણી ખુશીથી આપત.) પણ એને તો પોતાના નાટકોની ફિલ્મ પોતાની ઇચ્છા મુજબ થાય તોજ ચાલે. પેલા અમેરિકન કરોડપતિએ એને કહ્યું: કળાની ઉન્નતિ ખાતર આપ મને રજા આપો.

બર્નાર્ડ શાએ તે વેળા એની જે ઠેકડી બનાવી તે એ બિચારો જીંદગીભર નહિ ભૂલે. શાએ કહ્યું: જુઓને ભાઈ, તમે તો બધું કળાની ઉન્નતિ ખાતર કરો છો, જ્યારે હું તો બધું પૈસાને ખાતર કરું છું. હવે મારે તમારે કયાં બને ?

હવે શા પોતાની નાટકોની ફિલ્મ બનાવે છે, પણ પોતેજ બધી દેખરેખ રાખે છે, પોતેજ નટનટી પસંદ કરે છે; તે શિવાય નહિ. એની પોતાની દિનચર્યાની પણ ટાંકી ફિલ્મ (બોલતી ચિત્રપટ્ટી) બની ચૂકી છે અને તેમાં એણે ખૂબ રમુજ કરી છે.

+

+

+

ને એના નિર્લોભ માટે તો - જગત આખું જાણે છે, એણે
પોતાને મળેલા નોખલ ધનામને બીજેજ દિવસે દાનમાં આપી
દીધું હતું ! અલબત્ત, એના નાટકોમાંથી એને લખલૂટ કમાણી છે.
ચોપડીરૂપે, ભજવવામાંથી, ને ફિલ્મ રૂપે.

x

x

x

અનાંડ' શાંતી ખરી ખૂબી એની વિરોધાભાસથી ભરપૂર
દેખાતી વિચાર શ્રેણીમાં પ્રકટે છે. “ ૪૦ ઉપરની ઉમ્મરનો દરેક
માણસ લુચ્ચોજ હોય ” એમ લખતાં (રૈવોલ્યુશનરીઝ હેંડબુક)
એને આંચકો નથી લાગતો. મૅન્નર બાર્બરની પ્રસ્તાવનામાં એ
લખે છે:

Our laws make law impossible; our liberties
destroy all freedom; our property is orga-
nized robbery; our morality is an imprudent
Hypocrisy, our wisdom is administered
by experienced or malexperienced Dupes,
our power wielded by Cowards and weeklings
and our honour false in all points.

ફેટલું વિરોધાભાસી-ને છતાં કેવું સાચું ! આમજ એક ઠેકાણે
એ લખે છે: આપણી એરોસ્ટ્રોક્રસી પૂરેપૂરી ડેમોક્રેટિક થશે અને આપણી
ડેમોક્રસી પૂરેપૂરી એરોસ્ટ્રોક્રેટીક થશે ત્યારેજ સાચી સ્વતંત્રતા ઝામશે.

કેટલી સરસ રીતે યોગ્યેલું સત્ય !—આજના કહેવાતાં સ્વ-
રાજ્યો પર કેવું કારમું વિવેચન !

x

x

x

આજે પોણાસો વરસે પણ એ જોવા ને તેવા જીવાન છે. એની
શુદ્ધિને ધસારો નથી લાગ્યો; એની પ્રતિભા ખાલી નથી થઈ—

વધારે વિપુલ ને તેજસ્વી બનતી દેખાય છે; એનું બેજીંડું હજીયે અવ-
નવાં સર્જનો કર્યેજ જાય છે. એટલેજ હાજરજવાળી, એટલેજ
વેધકતાભર્યા, એટલેજ ટીખળી, એટલેજ મૈલિક, એટલેજ
કારમો !—બનાડે શા અજબ અને અજોડ છે.

+

+

+

ખરેખર એ જીવતો માણસ છે.

ગાંડીવ સાહિત્ય વાટિકા

૧ બોમ્બયુગનું બંગાળા	૧)
૧ ક કાળાપાણીની કથા	૧૥
૨ હાય આસામ	૧)
૩ કલકત્તાનો કારાયુગ	૧૬
૪ પંજબનું પ્રચંડ કાવતરું	૧૥
૫ નિહિલિસ્ટોના પંજમાં	૦૥૥
૬ કાળુ ગુલાબ	૧)
૭-૧૮ બ્રહ્માંડનો ભેદ (ભા-૧-૨)	૫૥
૮ આનંદમઠ	૧૥
૯ અમૃતનો પ્યાલો	૦૥૮
૧૦ નામવિનાની નવલકથા	૨)
૧૧ કરણવેલાનું કળાવિધાન	૦૬

૧૨ પાંડવશુપ્તનિવાસ	૭૧૧
૧૩ ગાંધીજીનો જ્વલનો અનુભવ	૭૧
૧૪ નીતિ ધર્મ	૭૧
૧૫ રાષ્ટ્રીય ગરબાવળિ	૭૧
૧૬ ખાંચણાં	૭૧
૧૭ ગીતાંજલિ	૧૧
૧૮ પારસમણિની શોધમાં	૨)
૧૯ અલિદાન	૭૧
૨૦ દેવી ચૌધરાણી	૧૧
૨૧ અંગાળાનો અળવો	૧૧
૨૨ ગોરા કે ગોઝારા ?	૦)≈
૨૩ વિશ્લવની વાતો	૦)≈
૨૪ વિષવૃક્ષ	૧૧
૨૫ લોહીની ઈમારત	૨)
૨૬ ઘોઠાચોર	૭૧

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર, સુરત

ધો ડ યો ર

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર

ગાંડીવ સાપ્તાહિક

દર શુક્રવારે આખા ગુજરાતની
ખબરો, નોંધો, રમુજ અને
સાહિત્યની ચર્ચા પ્રગટ કરે છે.
લવાજમ બહારગામ રૂ. ૪)
પરદેશ શિલિંગ દસ.

શ્રી:શક્તિ સાપ્તાહિક

દર રવિવારે બહાર પડતું ગરવી
ગુજરાતજનું પહેલું ને એકલું
સાપ્તાહિક મુખપત્ર. લવાજમ રૂ-
પિયા ૪) પરદેશ શિલિંગ ૧૦

ગાંડીવ છાપખાનું

દશ વરસમાં શુદ્ધ અને સ્વચ્છ
છાપકામ કરવા માટે સારી
ખ્યાતિ મેળવી ચૂક્યું છે.

ગાંડીવ સાહિત્ય

ગાંડીવે પ્રકટ કરેલાં પુસ્તકો
તેમજ બીજાં શિષ્ટ પુસ્તકો
અને બોધક કૃતિઓ મળે છે.

સરનામું: ૧૮૦ કેળાંપીઠ, સુરત.

સુરત આવો, ત્યારે
જરૂર મુલાકાત લેશો.

[એક મોટો જોરડો. ઉંચે છાપરાની પાસે 'બારીઓ. રાચરચીલું' અઢાલતી કચેરી જેવું. ઢિવાલ પાસેની જમીન ઉંચી છે ને તે પર શેરીફ-નગરશેઠને માટે એક ખુરશી છે; પાસે જ જમણે હાથે ન્યુરી-પંચના સહયોગે બેસવા માટે ખુરસીઓનું કુંડાળું છે. હાથે હાથે કદીને ઉભા રહેવાનું પાંજરું છે. ખાડાવાળા—નીચાણ ભાગમાં એક મેજ છે ને તેની આસપાસ બાંકડા છે. જોરડામાં અદ્વિતદ્વિ' બીબ પણ થોડા બાંકડા વેશજીવેરણ પડ્યા છે. અપાઠ મહિનાનો સ્વરજ બારીમાંથી અને ખુલ્લા બારણામાંથી ડોકીયાં કરી રહ્યો છે. આ જોરડામાં કેટલીક સ્ત્રીઓ કામ કરતી બેઠી છે. કેપાવ યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ—અમેરિકાના એક પરગણાનો છે અને બાઈબિનો પહેરવેશ ને બોલીચાલી એ પરગણામાં છેક ચરમાં રહેવા આવેલા વસવાટીઓ જેવો છે. તેઓ ટેબલની આસપાસના બાંકડાઓ પર બેઠી છે અને મગફળી છાલે છે. વાતનો રંગ બરાબર ગમેલો છે, એમ કહીએ તો ચાલે]

બાપ્તીસ્ટ: (રૂપે ઠીકઠીક લાગતું એક જુવાન ઢીમચું) અરે, પણ જે માણસ થોડો ચોરે એ કશું પણ કરતાં અચકાય નહિ. મારી તો ખાતરી છે.

લોટી: (જરા લાગણીવશ—ભાવનાશાળી બાળા. સ્વચ્છ અને ટાપટીપવાળા) ના ભાઈ, મારો તો ખ્યાલ જુદો જ છે. મને લાગે છે કે થોડાની ચોરી ને ખૂન કદિ સરખાં ન ગણાય. ક્યાં એક, ને ક્યાં બીજું ?

હાના: (આઘેડ-શાણી) હું ચે નથી કહેતી કે ખૂન કરવું એ વાજબી છે. આવી જગાએ-જ્યાં સૌને બંધુક તો રાખવી જ પડે, ને વળી માણસથી તપી જવાય એવું જ્યાં વારંવાર બન્યાંજ કરે, ત્યાં માણસો એક બીજાને વાત વાતમાં વિંધી મારે એ દેખીતું છે. પણ તમે મહામહેનતે છોકરાને જનમ આપો, તેને ઉછેરી પાછેરી મોટો કરો, ને છેવટે એનું મુડકું જ દેખો—એ કેવું ખરાબ ધાગે ! ને વાતમાં માલ કંઈ ન હોય. સામો ધણી એટલું જ બતાવવા માંગતો હોય કે હું કંઈ તારાથી ડરતો નથી—ને એટલા ખાતર તે ગોળી છોડે ! ખૂદા હાફેઝ ! પણ માનશો ?—માણસને બંદુક મળે, એટલે સાવ બચ્ચાં જેવા બની જાય છે. કોઈકના પર એ વાપરે નહિ, ત્યાં સુધી તેમને રહેન જ ન પડે ને !

જેરસી: (લલી, પણ કડવું બોલનારી; જુવાન; આકળી; દેખાવમાં બાપ્સીને તોલે આવે, પણ સુધડતામાં તો તેનાથી ખૂબ જ ચઢે) અરે એમને એવી ખૂનબાજીમાં લહેજત પડે છે, લહેજત; પેલા કાળાઓને બીસે છે* તે જ જુવોને (Lynch). બિચારાને લટકાવ્યા છતાં એમને સંતોષ નથી થતો. એ લટકી રહેતાં જ બધાં બંધુકોના બાર પર બાર કરી એને આખે શરીરે બાકારાં બાકારાં કરી મૂકે છે—ખાસ્સા સુન્ના જેવા પૈસા ખરચીને ખરીદેલી કારતુસો અમસ્તી જ બગાડે છે ! ને વળી પાછા ઢોંગ તો એવા કરે છે કે અમે તો પેલાની દુષ્ટતાથી અકળાઈને આ બધું કરીએ છીએ ! ખરી વાત તો એ છે કે જો સઘળી વાત જાહેરમાં ખુલ્લી થાય તો એમનામાંના અડધાને ફાંસીએ લટકવું પડે. ને વળી બીજો જોટાજો ઉભો થાય તે તો જુદો જ. વાત જ જવા દો.

લોહી: આપણે આમાંથી કંઈ સુધરીએ તો સાફ. આ લીં-

* Lynching માટે આપણી ભાષામાં શબ્દ નથી. લીંસવું એ અહિં થાત્યો છે.

સણવેડા ને વિંધણવેડા મને નથી ગમતા. ખરેખરી સ્થિતિ સમજાય તે! કોઠનેય એ ન ગમે, એમ મને તો લાગે છે.

બાળસી: પણ આપણા નગરશેઠ તો મક્કમ માણસ છે. અહિંની આપણી પ્રજા જેવા અડધુથો માટે તો મક્કમ માણસજ જોઈએ. આ શરીફ સાહેબ તો ગોળાથી વિંધી નાંખતાં કે ફાંસીએ લટકાવતાં જરાયે ડરે તેવા નથી. તેમ આપણા જેવા સીધા માણસોને માટે નિરાંતે ખરી.

જેઠસી: અરે, વાતજ જવા દો. હું મરદોને ખરાખર ઓળખું છું. શરીફ સાહેબ ફાંસીએ ચઢાવતાં કે ગોળાએ વિંધતાં નજ ખઠીએ એમાં શી નવાઇ ? કાયદો એની તરફેણમાં પછી એને ડરવાનું શું ? ને વળી જીંસવાનું કામ જાણે મોટું કેવુંકેવું આનંદમંગળ હોય તેમ એની પીઠ પાછળ લોકોનું ધાડું તે માટે ટાંપી રહેલું હોય તે જુદું. પણ એકને બદલે બીજાજ માણસને બૂલથી જીંસી માર્યો હોય તો તે વાત એ બધામાંનો કોઈ કબૂલ કરશે ખરો ?—કે શરીફને કબૂલ કરવા દેશે ?—જરાયે નહિ. અરે, આ સ્થળમાં તો ઇન્સાફનો અર્થજ એક છે: આપણા સૌમાં રહેલી સેતાનીયતનું ફૂટી નીકળવું; એવો શરીફ લાવોને, જે બન્દુકને ને ફાંસીને બાજુએ મૂકી દેતાં ન ડરે ! લાવો, એવો શરીફ મારે જોવો છે !

એમ્મા: (ધૂની; ચાલતી ગાડીમાં બેસી જનારી, જેનું પલ્લું નમતું હોય તેનો સાથ કરનારી) ખરું કહું ? મને તો આપણા આ શરીફ કમ્પ સાહેબને એમની ‘મક્કમતા’ વાપરતાં જોઈં છું ત્યારે ટાઢીયો ચડી આવે છે !—મક્કમતા ! ? ખરું નામ શોધી કાઢ્યું ! શા માટે એની ઐરી પર એ મક્કમતા એ નથી અજમાવતો ? જેને એ જીંસે છે તેના સૌના કરતાં એની ઐરીનેજ એ મક્કમતાની વધારે જરૂર છે ! ખરો ! એ ને એનું સાવધાન મંડળ !

બાળસી: (રોષમાં) વાહવાહ !—આમ લોકો જો ધોડાચોરનું

ઉપરાણું તાણી શેરીફની સામેજ—

જેઠ્ઠી: ઘોડાચોરનું ઉપરાણું વળી કોણે તાણ્યું ?

બાબ્સી: કોણે શું ? તમે વળી. ઉભા તો રહો, તમારો પોતાનો ઘોડો ચોરાશે ત્યારે ખરી ખબર પડશે. મારા કાકાનો ઘોડો કોઠક સીદીડો ચોરી ગયેલો. કાકા પાછળ પગ્ગા ને જંગલમાં તરસે તરસે મરી ગયા ! પણ પછી લોકોએ એ હરામીને પકડ્યો ને ખાસ્સો બાળી મૂક્યો. ન બાળે તો શું કરે ? એજ લાગનો હતો.

એમ્મા: હા, ને એક બિચારી બાઇનો ઘોડો ચોરાઇ ગયો તેથી તેને ઘોડાવતી કામ કરવું પડ્યું. પરિણામે એનું બાળક કુબકું જન્મ્યું. હું એાળખું છું તો ! એ કેમ સહેવાય ?

બાબ્સી: લ્યો, લેતા જવ ! સાંભળ્યું ?—ખરું કહું છું, માણસના ખૂન કરતાંય ઘોડાચોરી દશગણી નઠારી. ને એટલું યાદ રાખજો કે ભોગજોગે સાવધાન મંડળના સકંજમાં આવ્યો તો ૨૦ માણસના ખૂનનો ગુન્હો કયો હશે તે ફાવી જશે—ને જીન અથવા લગામ સરખી ચોરી હશે તો ભોગ લાગ્યા—પછી ઘોડાની તો વાતજ શી ?

(એડર ડેનિયલ્સ અંદર પ્રવેશ કરે છે)

એ૦ ૩૦: સનારીઓ, તકલીફ માફ કરશો. પણ સાવધાન-સમિતિએ એક કેદી પકડેલો છે અને તેનો ખટલો ચલાવવા માટે તેઓ આ ચોરડો માંગે છે.

જેઠ્ઠી: અરે, પણ ડકેથી શેરીફ સાહેબ આવે નહિ ત્યાં સુધી તેઓ ખટલો કેમ કરી ચલાવવાના છે ?

એ૦ ૩૦: ખરી વાત; પણ ત્યાં સુધી અમારે કેદીને અહિં રાખવાનો છે ના !

બાબ્સી: પણ અહિં જ રાખવો, એવું તે શું દેવું કયું છે ? શેરીફના તબેલામાં બાંધી રાખોને.

એ૦ ૩૦: અરે વાહ ! આપણા બધાની પેઠે એનેય આત્મા

છે. તેનો ઉદ્ધાર થવો ન જોઈએ ? ખટલો ચાલે, ને પછી ખુદના ધામમાં એ પહોંચી જાય, તે પહેલાં મારે એના આત્માના ઉદ્ધાર માટે થોડો ધણો પ્રયાસ કરવો છે. છેલ્લી ઘડીએ તો મિચારો કંઈક સુધરે !

હાના: ડેનિયલ લાઈ ! એનો ગુન્હો શો છે ?

એ૦ ડે૦: ઘોડાચોરી.

બાબ્સી: વાહ, ને એક ઘોડાચોરને ખાતર અમને સૌને અહિંથી કાઢી મૂકવાના ? એય ખરું ! એનો આત્મા તો અહિં સુધરે તેવોજ તમેલામાંય સુધરશે.

એ૦ ડે૦: બાબ્સી જુદેન ! એનો જવા દો, પણ મારો તો વિચાર કરશોને ? મારે માટે તો તમેલો ના હોયને ? હું અહિં એક્કર છું—ઉપદેશક છું ત્યાં સુધી મારે તો શ્રી ભગવાનનો દરજ્જો સંભાળવો જ ધટેને ?—ભલે, મારી અદના શક્તિ મુજબ. એટલે કૃપા કરી મને આ ચોરડો ખાલી કરી આપો. એટલું કરવા દો. (છોતરાંનો કોથળો રસ્તામાંથી ઉંચકી લઈ તે પંચની ખુરશીઓની બાજુમાંથી મૂકે છે.)

બાઈઓ: (બખડતાં ફફડતાં) હંમેશા એ ને એજ ધાંધલ. જરા ઠરીઠામ થયાં કે કંઈ તોફાન આવ્યુંજ છે. અમે બેઠાં તે છો બેઠાં—શી હરકત હતી ? તોઆ પરમેશ્વર. ફોડો તમારે ફોડવું હોય તેમ. ખુદા ખુદા ! કોઈ જરી જંપીને બેસવા નથી દેતું ! કાઢ્યા હસેલા મારી બહાર !

હાના: હં ! ને એ ઘોડો કોનો હતો, ડેનિયલભાઈ ?

એ૦ ડે૦: (બીજો કોથળો ખસેડવા માટે પાછા આવી) વળી આપણા શરીરનો જ ઘોડો ! શરીરફાદાએ સ્ટ્રેપરલાઈને વાપરવા આપેલો તે. સ્ટ્રેપરે મને આપ્યો. ને એ જાણે મારોજ છે એમ ધારીને ચોર ચોરી ગયો. ખરેખર મારો હોત, તો હું જતો કરત કે

હશે ! એને પણ લાગ્યું હશે કે નાસી જવામાં વાંધો નહિ આવે. કેમકે પીછો પકડતાં પકડતાં વચ્ચે એ કલાક નીકળી ગયા, તેટલો વખત એને મળ્યો. પણ છેવટે એ પકડાયોજ. (ખીજા કોથળાની આગલા માફક વ્યવસ્થા કરે છે)

જેસી: ઓહો ! બપોલે કલાકનો ગાળો મળ્યો ને છતાં પકડાઈ ગયો એ તે કંઈ ઘોડો કહેવાય ? માંદલું મુડકું હશે !

એ૦ ડ૦: (પાછો વચ્ચે આવી) નવાઈની વાત તો એ છે કે પકડાયા ત્યારે બાઈસાહેબ ઘોડા પર બેઠેલા નહોતા. ચાલતા હતા. ને અલખત, ઘોડો મેં લીધો છે એવી કબુલાત તો શાની જ આપે ? એટલે શરીફદાદાના બાઈ (સ્ટ્રેપર) નો તો વિચાર એવો હતો કે એને ટંગાવીને, કબુલાત આપે ત્યાં સુધી, ફટકા મારવા. પણ મારાથી એ કેમ ચાલવા દેવાય ? મેં ના પાડી. એવું ઝેરકાયદે કામ કેમ થાય ?

બાઈસી: ઓહો !—મોટો કાયદો ને બાયદો ? ઘોડો ચોરે તેને વળી કાયદા પર શો હક ? એવા હરામીની પાછળ વળી કાયદાને વેંડી મારવો ?

એ૦ ડ૦: ના, ના, બાઈસી જુદેન, એવું ના બોલો. જ્યાં સુધી ધર્મ ને સત્યને નામે કોઈ માણસ પાસે કબુલાત લઈ શકાતી હોય ત્યાં સુધી તેના પર જીલમ ન કરવો ઘટે. ઇશ્વર કૃપા તો ઘોડો ક્યાં છે એની વિગત હું એની પાસેથી કઢાવી શકીશ—પણ આપ સૌ કૃપા કરી આ જગા ખાલી કરાવી આપો તો.

[બહાર ઘોંઘાટ સંભળાય છે] લ્યો, પેલા લોકો એને લઈને આવી પહોંચ્યા લાગે છે. જુદેનો !—ચાલો ચાલો, જરા કરો મહેરબાની.

[‘જુદેનો’ નામરજીથી ઉઠે છે. હાના, જેસી અને લોટી શરીફના ખાંકડા તરફ વળે છે. ડેનીઅલ એમને તે બાજુ લઈ જાય છે. પણ ખીજાઓ બાઈસી અને એમ્માની પાછળ ટોળે વળી કેદીને જોવા માટે ડોકીયાં કરે છે.]

સ્ટ્રેપર કેમ્પ (શરીફ કેમ્પનો ભાઈ) અને સ્કવીટી નામનો એક ખાંડો માણસ ખડે'કો પોસ્ટને લઈને આવે છે. બીજાઓ પાછળ પાછળ પેસે છે. ખડે'કોનો દેખાવ તોફાની ખારકસ જેવો જ છે. એને નહવડાવી ઘોવડાવી સાફ ન કરો ત્યાં સુધી એની ઉંમર કળી શકાય ખકાય નહિ. પણ એ ચાળીસની અંદર છે. ને એનો દેખાવ સારો નથી, સુધડ નથી, તોયે રાતી મૂછોનો ઉંચો વળ, અને ભવાં પરનો વાળનાં ઝુલ્ફાંનો ઝાંક ખતાવી આપે છે કે ભાઈશ્રી છે શોખીન જીવડા. ભાઈ ઉંચે માથે ચાલે છે. એના મ્હોં પર મસ્કમતા તરવરી રહી છે. પણ એની આંખમાં જાણે સન્નિપાતની આગ ઝળઝળે છે.

લાંબી દોરડીના એક છેડા વડે એના હાથ બાંધેલા છે. બીજો છેડો સ્કવીટીના હાથમાં છે. અંદર આવ્યા પછી એના ખંધ છોડવામાં આવે છે. એ જરા ટદાર થાય છે, શરીરને જાણે ખંખેરી કાઢે છે અને ચોરડામાં ખાઈઓની સામે થઈને ફરે છે. સ્ટ્રેપર અને બીજા માણસો ખારણું રોકી ઉભા રહે છે. જેથી એ નાસી ન જઈ શકે.]

ખાખસી: (એની પાસે થઈને ખડે'કો જાય છે, તે વેળા તેના તરફ હિ: થૂ: કરી) હિ: થૂ: ! ઘોડાચોર ! ઘોડાચોર !

બીજાઓ: લટકજો ફાંસીએ, ખચ્ચાજી ! છેને ખખર ! એજ લાગના છો તો, મહેરબાન ! એ સિવાય સીધા નહિ થાઓ તો. હું તારો ખટલો ચાલે એટલી ય રાહ ન જોઉં. ખારસો ખાળી જ નાંખું—ભીંસી જ નાંખું. હા-હા ! પેલા જીવાનોને કહો. એને ભીંસી મારો.

ખડે'કો: (કટાક્ષમાં) નારી રત્નની ખાણ, નારી છે...*

* આ અને આ પછી આવતી ટૂંકો શામળના છાપામાંથી લીધી છે. મૂળ સાથે અર્થનો બનતો મેળ મેળવવા માટે જુદા જુદા ચરણોને ભેગાં કરવા પડ્યા છે.

બાબ્સી: તું મને એવું તેવું કંઈ કહી તો જો, તારૂં ડાચું ન તોડું તો મારૂં નામ બાબ્સી નહિ.

બ્લેકી:.....

સ્ત્રી ખરા રત્નની ખાણ છે, મોટી પુરુષથી પ્રીતિજો

એમ્મા: એ તો હવે બધી ખબર પડશે. તું જવાનો છે ત્યાં કંઈ સ્વર્ગની દૂર તો નથી હોવાની.

બીજાઓ: હા, હા ! ત્યાં તો જમના દૂત હશે, જમના દૂત ! અરે, પણ ઘોડાચોરની સરખામણીમાં તો એ ય સારા !

બધા: ઘોડાચોર ! ઘોડાચોર ! ઘોડાચોર !

બ્લેકી: અરે, આ તે શું ? અહિં કાયદો બેરોં ચલાવે છે કે મરદ ? આ ખચ્ચરોને અહિંથી કાઢો બહાર !

બાઈઓ: હં ! હં ! (તેઓ તેના તરફ ચીસો પાડતી, ધુંવા-કુંવા થતી, ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં ધસે છે ને તેના પર તૂટી પડે છે. લોટી કાનમાં આંગળીઓ ધાલી નાસી જાય છે. હાના પણ તેમ કરે છે—ડોકું ધૂણાવતી ધૂણાવતી જાય છે. બ્લેકી પડી જાય છે) હં ! સાંભળ્યું કે ? જૂઓ, કેવી ગાળ અમને દે છે ! હરામખોર ! કુકકર ! લપાડી ! સજ્જન સ્ત્રીઓને આવી ગાળ દેતાં તારી જીભ કપાઈ કેમ ન ગઈ ? હં ! બરાબર ઝીંકવા દો ! બાયલા ! ઓહ ! એણે મને લગાવ્યું, જોયું કે તમે ? બીસો, હરામીને બીસો. પીટ ! મને આવો નાલાયક ચોર ગાળો દે, ને તું ઉભો ઉભો જોયા કરે એ બહુ સારું દેખાય છે કેમ ? લગાવો, મારો, બાળી મૂકો ! બસ એને બાળી જ મૂકો ! હું તો એને એજ પરસાદ આપું ? હા, હા ! બાળી મારો.

મરદો: (બાઈઓને બ્લેકી પાસેથી ધસરી ખેંચતાં અને અડધું બળજબરીથી ને અડધું મહેણાં ટોણાં વડે તેમને બહાર કાઢી) જાવ, જાવ ! આ ખટપટમાંથી તમે નીકળી જાવ. એને રહેવા દો.

અદાલત ખાલી કરો. ચાલો, ચાલો. નીકળો. સેલી ! ચાલ, સાંભળે છે કે નહિ, જા ! છોડ, છોડ મારા વાળ, નહિ તો તારો હાથ મરડી નાંખીશ ! છોડે છે કે નહિ ? ચાલ; હવે ભાગ અહિંથી. એટલું સમજતી નથી ! આમ નહોરિયાં શાં ભરવા ? ચાલો, ખહેનો, બાધઓ, સન્નારીઓ ! તમારે ફાંસીએ લટકવાનું હોય, તો તમનેય ટુંબું લાગે એનો ખ્યાલ કરો.

[આ બધી ધમાલને અંતે બાધને બહાર કાઢવાનું કામ પૂરું થાય છે અને ચોરડામાં માત્ર એંડેનિચલ્સ, શેરીફનો બાધ સ્ટ્રેપર કેમ્પ, બ્લેંકો, તથા બીજા થોડા રહે છે. સ્ટ્રેપરને હમણાં માંડ માંડ મૂછા કુટવા લાગી છે પણ છે મજબૂત. સ્વભાવે સ્વાર્થી, મક્કમ ને હુખ્યો)

બ્રેંકો : (બરાબર બેસી તથા ઠીકઠીક થઈ.)

નારી વિના નર રંક દામણો દીસે દેહે*

હં ! જરા જુઓ તો, મારો ચહેરો સોરાધ ગયો છે. એમના નખોદિયા નહોરની બળતરા હજુ મને થાય છે. લોહી નીકળ્યું છે ? (પાસેની પાટલી પર બેસી જાય છે)

એંડે : બહુ નથી લાગ્યું. ડાબી આંખ આગળથી જરા એક બે ટીપાં નીકળતાં લાગે છે.

સ્ટ્રેપર : બીજી આંખ પાધરી રહી છે, એજ મોટું નસીબ તારું !

બ્લેંકો : (લોહી લૂછી નાંખતાં)

નારી વિષુ નર રંક દિસે ગુણહીણો ગેહે*

જા, જા ! સ્ટ્રેપર કેમ્પડા, તુ'યે એ બૈરાંની સાથે જા. ને કોષક

* Oh woman, in our hours of ease,
Uncertain, coy, and hard to please—
When pain and anguish wring the brow,
A ministering angel thou.

નહારો માણસ તારા ભાઇનું ટટુડીયું ચોરી ગયો તેનાં ગીતડાં ગા. જા, જા, તારી માના ખોળામાં બેસીને મૂક બેંકડો.

સ્ટ્રેપરઃ (ખૂબ ગુસ્સે થઇ) મને ગુસ્સે કરીને તું સાર નથી કાઢવાનો, બ્લેંકો !—હું તને—તને—

બ્લેંકોઃ હં, તું નહોરિયાં મારશે, બીજું શું ? તારો ભાઇ જ શેરીફ છેના ?

સ્ટ્રેપરઃ હા, છે, છે ! ને ઘોડાચોરોને ફાંસીએ પણ એજ ચઢાવે છે.

બ્લેંકોઃ (ઠંડે પેટે પણ અત્યંત ખાતરીપૂર્વક) આહ ! સાવ નહારો શેરીફ—સાવ નકામો શેરીફ. ખરી ફરજ બળવે તો, પહેલાં તો, એણે જાતેજ ફાંસો ખાઈ લેવો ઘટે છે. આ આખું ગામજ સાવ સડેલું છે. તમારા આપદાદા અહિં લાલચના માર્યા આવ્યા, કોઇકે સોનું જડશે, સોનું જડશે એવો શોર કર્યોથી. ને પછી સોનાના ઢગલા ઉછળી ન પડ્યા ત્યારે જેમ તેમ પોતાના દીકરાઓને થાબડી થાબડીને સાચા પરસેવાની કમાણી કરવાનું શીખવતા થયા.

સ્ટ્રેપરઃ આહ ! તને થોડો ઘણો ઉપદેશ કરી તારા આત્માને સુધારવા દેવા વિષે ડેનિયલભાઇ સાથે હું બંધાઇ ગયો ન હોત, તો તને ખચ્ચર પાડત. તારૂં ગળું હુંજ મરડી નાંખત—સાવધસમિતિ માટે એ કામ બાકી રાખતજ નહિ.

બ્લેંકોઃ (સંપૂર્ણ તિરસ્કારપૂર્વક) જહનમમાં જાવ તું, ને તારો પાદરીબાવો, ને તમારી સડેલી સાવધસમિતિ !

સ્ટ્રેપરઃ સડેલી કે બડેલી. ગમે તે કહે. ઘોડાચોરને ફાંસીએ ચઢાવવાના કામમાં પાવરધી છે તો.

બ્લેંકોઃ ઓહોહો, એમ તો કોઇ પણ બહુચક કોઈ પણ પંડિતનેય લટકાવી મારી શકે, તેમાં શી ધાડ મારી ? ને એને એ મમેય ખરૂં. પણ તારી મકદૂર શી કે મને ફાંસી ચઢાવે ?

દ્રુપદઃ તે તો જ્ઞેય લક્ષ્યું.

બહેન કોઃ હા. નેમ લેજે. આ ગામ સાવ સડેલું છે ને તેને ઘોળે દહાડે જોવાનું મારી આ આંખ સાંખે નહિ તેથી આજે મળ-સ્કેજ હું ગામ છોડી ચાલ્યો ગયો. તારા બાઈના ઘોડાએ પણ એવુંજ કયું—ડાહો ઘોડો ખીજું કરેય શું? ને તમે અકકલના હીરાઓ ઘોડાની ખોળમાં જવાને બદલે, મારી ખોળમાં નીકળ્યા. એના જેવી ખીજી શી બેવકૂશી? અલ્યા બાઈ, ઘોડો તારા બાઈની માલેકીનો હતો. કે જેને ત્યાંથી ચોરાયો તેની માલેકીનો. હું કંઈ થોડો એની માલેકીનો હતો? બન્યું શું?—તમને હું સાંપડયો—ઘોડો ન મળ્યો. મેંજ ઘોડો લીધો હોત તો હું તેના પર બેઠેલોજ હોત એ દેખીતું છે.—ઘોડા જેવું સવારીનું સાધન મારી પાસે હોત તો હું જ્યાં મળ્યા આવ્યો તે ઠેકાણે પહોંચતાં તે વળી મને આટલો વખત લાગત ?

સ્ત્રેપરઃ પણ હું તારું કહું માનતોજ નથીને ! તું જતાવે છે
તેનાથી બે કલાક મોડોજ તું કેમ નહિ ઉપડ્યો હોય ?

બહેનકે: એહેએહે ! તારે માનવું હોય તો માન ને ન માનવું હોય તો ન માન. અહિં કોને તેની પડી છે ? તેં તારા મોટા ભાઈનો ઘોડો ગુમાવ્યો ને તેની તથા તારા ભાઈના ઝાંસા ખાધાની રીસમાં તારે એકનો યા ખીજનો કોઈનો જન લેવો છે. તેથી શું તારા જેવા છ છ રૂપરો જેના પર એવારી નંખાય એવા માણસને ફાંસીએ લટકાવી મારવાનો ? ના, ના એ ન બને. જ્યાં સુધી મને ઘોડા સમેત નિરખનારો કોઈ સાક્ષી તને ન સાંપડે ત્યાં સુધી મફદૂર શી છે તારી, કે મને હાથ પણ અડાડે ! તું ય એ બરાબર સમજે છેસ્તો !

સ્ત્રેપર: ડેનિયલ ભાઈ, આ કહે છે તે ખરું છે?—કાયદો આવે છે ?

એ. ૩૦: શેરીફદાદા કાયદો સારી પેઠે સમજે છે. મારાથી

ચોકસ કહી ન શકાય, તોય લાગે તો છે કે સાક્ષી હોય તો તે વધારે યોગ્ય ને રીતસર દેખાય. જાઓ, સ્ટ્રેપરબાધ, ક્યાંકથી એકાદો સાક્ષી ઢુંડી લાવો. ને હું એ ગાળામાં આ બિચારાના ગુમરાહ આત્માને સજ્જત કરવાનું કામ પતાવી લઉં.

સ્ટ્રેપર: ઓહો, સાક્ષી તો આ મળ્યો જ નાણો. એ ક્યે રસ્તે ગયેલો તે હું નાણું છું. ને લાં માઇલ સૂધી ઘેર ઘેર પૂછપરછ કરવી પડે તો તે ય હું કરીશ. ચાલો, બિરાદરો (જુવાનોને) ચાલો, ઉપરીએ.

(સ્ટ્રેપર ખીજા જુવાનોની સાથે નીકળી પડે છે. ફક્ત ખ્લેંકો અને એલર ડેનિયલ્સ રહે છે. ખ્લેંકો ઉભો થઇ એ ૦ ૩૦ તરફ જાય છે. તે વેળા એના મોંઢા પર અતિશય તિસ્કારનો લાવ છે.)

ખ્લેંકો: કેમ ? ભાઇલા ! ખૂઝી પોસ્નેટ—ઉરફે એલર ડેનિયલ્સ ! કેમ, ચોરના ભાઇ ધંટીચોર ? કેમ દારૂડીયા ? !

એ ૦ ૩૦: એવા ફફડાટથી કશો ફાયદો નથી, ખ્લેંકો. આપણે બે ભાઈઓ છીએ, એ વાત કોઇ માનવાનું નથી.

ખ્લેંકો: ભલેને, એમાં શું ? તું એમ ધારે છે, કે હું તારી સાથેના સગપણનો દાવો કરવાનો છું ? તારા જેવા ભાઇનું મને અભિમાન હોય એમ તને લાગે છે ? જા, જા, ખૂઝી પોસ્નેટ ! તું તો નક્કમો ભાઇ છે. તને ભાઈ તરીકે મેં કબૂલ કર્યો ત્યારે તને એક જ વાત સૂઝી; મારી પાસે પૈસા ઉઝીના લઇ ગળા સુધી દારૂ ઢાંચવાની. હવે વળી તું લોકોને પૈસા ધીરે છે ને ખીજાઓને દારૂ વેચે છે. પહેલાં હું તારે લીધે થોડું શરમાતો—હવે બમણો શરમાઉં છું. તારા જેવાને ભાઇ કોણ માને—ગણે ? કુદરતે તારી ને મારી જોડ બનાવી. આપણને ભાઈ બનાવ્યા. હું કુદરતને કહું છું કે લે બા, એ તારો પાડ મારે ન જોઈએ. માટે કલેજે ઠંડક રાખજે ભાઈલારે, બૂલે ચૂકે ય આપણું સગપણ નથી હું ખુલ્લું કરવાનો ! (તેના તરફ પીઠ

કરીને બેસી જાય છે.)

એ૦ ૩૦: ને તું કહે તોય એ લોકો માનેજ નહિ ને—એ વાતે પાકી જાણજે. એટલે તું બોલે તો ય મારે શું, ને ન બોલે તોય શું ?—મને તેની શી કનવાર ? પણ જરા ડાહ્યો થા, બહેંકો !—હવે બેવકૂશી કરવાનો વખત નથી રહ્યો. શેરીક આવીયા કેડે કલાકમાં તારે માથે મૃત્યુ ઝમ્મવાનું છે. કહે વાર, એ ઘોડો ચોરી જવાનું તને શેં સૂઝ્યું ?

બહેંકો: મેં ઘોડો ચોર્યો નથી. મારું તારી પાસે લહેણું હતું તે વાળવા માટે મેં એનો કબજો લીધો. મેં ધારેલું કે ઘોડો તારોજ છે. એ પણ મારી મૂરખાઈ—તારી પાસે તે વળી બીજાઓની વસ્તુઓ ન હોય ને તારી પોતાની જ હોય એમ મારાથી મનાયજ શાથી ? આ ને આપુ ગુજરી ગયાં ત્યારે એમની પાસે હતું તેટલું બધું તેં તફાવી લીધું. મેં રીતસરનો ભાગ તારી પાસે માંગ્યો ય નહિ. વખતોવખત તને નાણું ધીરેલું, તે પણ મેં પાછું નથી માંગ્યું. માંગી એક જ વસ્તુ: આપણી બાની જૂની કંઠી, જેની અંદર તેના વાળવાળું લોકેટ હતું તે. પણ તેય તું મને શાને આપે ?—કશું ય આપવાની તારી દાનતજ નહિ તે. આમ મારું રીતસરનું લહેણું તેં નકાચું એટલે મેં તે ઉપાડી લીધું—તને થોડી નસીમત તો મળે, એટલા ખાતર !

એ૦ ૩૦: પણ તારે કંઈ પણ ચોરવુંજ હતું, તો બાની કંઠીજ ચોરવીતી ને ! એને માટે કોઈ તને ફાંસીએ નહિ ચઢાવત.

બહેંકો: માવડીમુખા મૂરખ તરીકે છૂટી જવા કરતાં ઘોડા-ચોર તરીકે ફાંસીએ લટકવું મને વધારે પસંદ છે.

એ૦ ૩૦: અરે, બહેંકો, બહેંકો !—આવી ને આવી ઘેલી મગફળીએ તને બેદાનબેદાન કરી નાંખ્યો છે. મારી પેઠે કયું હોત, તો તું અત્યારે ખાસો છુટો હોત—પ્રતિષ્ઠા પામ્યો હોત. આજે

ગળે ફાંસો લાઇને અહિં પડ્યો છે, તેવો ન હોત.

બલ્લેકોઃ (એકદમ તેના તરફ ધસતાં) અહાહાહા !—તારા જેવું કઈ ?—શું કહ્યું ? તારી પેઠે દારૂ ઢીંચું, કેમ ? ઠીક, એ પણ વળી હમણાં હમણાં મેં કરી જોયું છે. હવે કંઈક મને સમજ પડતી જાય છે.

એ૦ ડૅ૦ઃ રાંડચા પછીનું ડહાપણુ તે કશા કામ આવે, બલ્લેકો ? (એકદમ આવેશમાં) અરે, મારી પેઠે—હું કરતો'તો તેમ શા માટે તેં દારૂ ના ઢીંચ્યો ? ઇશ્વરેજ મારા ભલાને ખાતર મને વ્યસનમાં નાંખ્યો, ને યોગ્ય વખત થયો ત્યાં સુધી તેમાં રચ્યો-પચ્યો રાખ્યો, તેમાં તું શેં ન પડ્યો ? હું જીવાન હતો ત્યારે મારા વ્યસનેજ મારું શીલ બચાવી લીધું—ને તેને અભાવે જ તારું બગાડી માર્યું. વાત કર, જોઈ. કહે, હું જ્યારે કામમાં ગૂંથાયેલો રહેતો હતો તે વેળા કદી પીતો ?

બલ્લેકોઃ નહિજ, પણ ઢીંચવા જેટલા પૈસા પાસે હોય ત્યારે તું કામ જ વળી ક્યારે કરતો હતો જે ?

એ૦ ડૅ૦ઃ એ જ ખુદાતાલાનું ડહાપણુ સૂચવે છે. પરમાત્માનું માયાળુપણું દાખવે છે. ઇશ્વર અનેક રીતે પોતાનો હેતુ ખર લાવે છે. એનાં ફરમાનો, એની આજ્ઞાઓની વિરુદ્ધમાં આપણે આપણા નાચીઝ કાયદા લઢાવીએ છીએ ત્યારે ઇશ્વરની એ રીતોનો આપણને ખ્યાલ જરાય નથી હોતો. બોલ, માણસને સેત્રાન ક્યારે પોતાના સકંજમાં લે છે ? જ્યારે તે કામમાં હોય છે, કે પીધેલો હોય છે ત્યારે તો નહિજ. ફક્ત જ્યારે નવરો ને અકકલ હોશિયારીમાં ખીનકેફમાં હોય ત્યારે જ. કશું બીજું કરવાનું ન હોય ત્યારે આપણો સ્વભાવ જ આપણને પીવા—ઢીંચવા કહે છે. આપણા બેનો જ વિચાર કરને ! જ્યારે આપણાં ખિસ્સાં પૈસે ખખડતા, ત્યારે આપણે શું કરતા ? મોજશોખસ્તો વળી. પણ જરા પોચો-વધારે નમ્ર સ્વ-

ભાવનો, હું તો—મહાજના યેન ગતઃ સપન્થાઃ—સૌનો રાહ તે વહુનો રાહ એ રસ્તે વળ્યો. મેં તો મારું નાણું કલાલને ત્યાં ખાલવ્યું. ને કહી દીધું કેઃ જો ભાઈ, મારે નામે કંઈ જમ્મે ન રહે સારે મને ધકેલી મૂકજે. ને પછી—પછી, પૈસા ન હતો તે ગાળામાં કદિય તેં મને ખીનકેડમાં ભાળ્યો ?

ખલ્લેકોઃ નહિ જ. ને તું એવો ધૂણારપદ દેખાતો હતો કે જીંદગીભરને માટે ન પીવું એવો નિશ્ચય મેં કેમ ન કરી નાંખ્યો એનીજ મને નવાઈ લાગે છે.

એ૦ ડેનિ૦ઃ અહિંજ—અહિંજ તને તારો અહંકાર નડ્યો. તને કદિ એ ન સૂઝ્યું કે હું જેટલો વખત કેડમાં રહેતો એટલો વખત તદ્દન નિર્દોષ જ રહેતો—નિષ્પાપ રહેતો. લાલચો, નઠારી સોખત ને મેલા વિચારો, જાણે કે, મારી આગળથી ઉનાળાની પવનલહરી પેઠે સરસર વહી જ જતા. હું એવો તો કેડમાં હોઉં કે તે બધાનો મને ખ્યાલ જ ન આવે. પણ જ્યારે પૈસા પતી ગયા ને મને પેલાઓએ હડસેલી કાઢ્યો ત્યારે જાણે ભટ્ટીમાંથી સોતું બહાર પડે તેમ હું પણ બહાર આવી અફળાયો—મારું ચારિત્ર્ય શુદ્ધ ને ડાઘા વિનાતું બન્યું. પછી જ્યારે કામે વળગ્યો સારે તેમાં ને તેમાં જ મશગૂલ રહેવાથી હું પાધરો રહ્યો. બેલ, ખલ્લેકો, એવી જમે બાજુ તું બતાવી શકે છે ? રજના કે તહેવારના દિવસોમાં તેં નિષ્પાપ રીતે ને શીલ બગાડ્યા વિના વખત ગાળ્યો છે ખરો ? જરાય નહિ. નાટક એટક, જુગાર, પાનાં, નઠારી સોખત, જૂઠી ખોટી વાર્તાની ચોપડીઓ; ને સ્ત્રીઓ, ખલ્લેકો, સ્ત્રીઓ પણ; ખરાબ વિચારો અને ડંખીલો અસંતોષ ! એમ ને એમ આખરે તું છેક ભટકેલ ને જુગટાખોર બની ગયો, ને હવે આજે આ ફ્રાંસીએ લટકવા સુધી વાત આવી પહોંચી ! ઓહો ! જૂઠા અહંકારવાળાઓને આમાંથી કેટકેટલું શીખવાનું છે ! અહા, કેવોક—(ખલ્લેકો પોતાની ટોપી એના પર ફેંકે છે.)

ખલ્લેકો: હે, ખૂઝી, હે. એને લલકાવ, ફાડી નાંખ, ચીરી નાંખ !

એ૦ ડેનિ૦: હા, હા ! જો, તું પાછો કવિતામાં ડૂબી મૂઓ !

પથુ હું કહું છું તેનો ઇન્કાર તારાથી થાય એમ નથી તો. ને તું એમ ધારે છે કે દારૂ પીધાથી ફાયદો છે એવું મને ન લાગતું હોય તો દારૂ વેચવાનો ધંધો કરી હું મારા આત્માને બ્રષ્ટ કરું ? જરાકે નહિ !—ને પેલા દારૂનિષેધિયાઓ, ઇશ્વરે શુભ હેતુથી આપણામાં આરોપેલી કુદરતી વાસનાઓ સામે શીંગડાં માંડવા નીકળે છે તેમના જેવો હું નથી તો ! ના, ના. બૂખે મરવું પડે તે કચુલ, પથુ મને એમના જેવું લાગતું હોય તો હું કદિય દારૂ ન વેચું. પથુ હું બધું સમજું છું. માનશે ? ખલ્લેકો, આ આજે અમેરિકા દુનિયાની સૌ પ્રજા કરતાં વધારે પવિત્ર હોય તો તેવું કારણ એજ છે કે જ્યારે કામ નથી હોતુ ત્યારે એ પ્રજા કેફમાં જ મશગુલ રહે છે—જેથી સેતાની લાલચોતો કશો પતોજ ન લાગે ને !

ખલ્લેકો: જા, જા, આત્મછળ માં કર, ખૂઝી ! તું પીકું માંડી બેઠો છે કેમકે ચ્હાતા કરતાં એ વેપારમાં નફો ઝાઝો મળે છે. એજ, બીજું શું ? ને તેં જીતે નશો કરવો છોડી દીધો કેમકે એડવર્ડ-ટાઉનમાં તને ફેફસું આવેલું તે વેળા પેલા દાકતરે તને કહ્યું કે હવે પછી જો દારૂ પીધો તો તું મરીજ જશે. આથી હવે તું દારૂથી બાગે છે. ખરી વાત આવી છે, લાલાજી !

એ૦ ડેનિ૦: (ઉત્સાહભરે) પાડ ઇશ્વરનો કે દારૂમાંથી મને નફો મળે છે. ને વળી એવું જ એહસાન કે એડવર્ડ ટાઉનમાં ફેફસા દ્વારા મને એતલપણી આપી: કે બાબા રે, હવે કેફ કરવાનો વખત ભારો મયો. હવે તો તારે બીજી કંઈક બહેતર સેવા ઉપાડી લેવી જોઈએ.

ખલ્લેકો: પથુ ખૂઝી, સંભાળજો. એ તારા ઇશ્વરે હજી તને પૂરેપૂરો ચાકે નથી ચલાવ્યો. એની પાસે હમેશા કંઈક ને કંઈક રાખી

ધોળા જૂકિત તૈયાર જ હોય છે.....

એ૦ ડે૦: અરે, અરે, આ વિશ્વના નિયંતા વિષે, સર્વશક્તિ અને સર્વશક્તિમાન ઈશ્વર વિષે આમ તે બોલાય કે ?

બહેકો: અરે, એ તો મારો વહાલો સાવ બુચ્ચો છે. સાવ હલકટ છે. તને છેતરવાને એ લાગ જોઈ રહ્યો છે. તારી સાથે એ સંતાકુકડી રમે છે. બસ બલાસ, હવે કંઈ આપણને સ્વરગમાં જગા નહિ મળે એવું તને લાગે તેટલી હદ સુધી તને એ દારૂ ઢીંચવા દે છે, ને પછી સાવ આચિંતો જ તારા પર છાપો મારે છે ને તને કેફ બિલ્કૂલ છોડાવી દે છે !

એ૦ ડે૦: અરે, અરે, જરા તો માનપૂર્વક બોલ, બહેકો, જરા તો પૂજ્યભાવ રાખ.

બહેકો: (ઊછાળા મારી એના તરફ આવતાં) પૂજ્યભાવ ! એ વાત વળી તું કોની પાસે શીખી લાવ્યો ? આઈબલમાં તો નથી. તે તો કહે છે કે એ ચોરની પેઠે રાત્રે ધીમે ધીમે આવે છે; હા ધાહચોર પેઠે.....

એ૦ ડે૦: (ચમકીને) અરેરે.....

બહેકો: (તને દાખી દેતાં) સાચી વાત છે. એવી જ રીતે એણે મને પકડ્યો ને (અત્યારે) મારી સાથે ફાંસીયાવેડા કર્યા. મારે એની સાથે કશી લેવાદેવા નથી રાખવી. મારી પોતાની રીતે જ ચાલવું છે ને વર્તવું છે ને ફલાણું કરજે, ‘ઢીકણું કરીશ માં’ રમકડું કરશે તો તું નરકમાં જ પડશે, માદ રાખજે એવા એવા એના દોહડાણાં ફરમાનો મારે નથી માનવાં-તેથી, તેથી એ મારા પર બેર ભાવ રાખે છે. તોયે આટલા વરસો એને હાથતાળી આપી ને એના વિના જ સદંતર ચલાવી લીધું. પણ આખરે એણે મને બોચીમાંથી પકડ્યો ખરો. આખરે તો હું ફાંસીએ લટકવાનો, એટલે એને લાગવાતું કે “હા ! કેવો જીત્યો ? કેવો ફાવ્યો ?” (પોતાના બંને હાથ

પોતાનાં ગજવામાં નાંખે છે ને વિચારવશ કેનિં થી સામી દિશા તરફ વળે છે. ફરે છે. એનું મોઢું હવે પંચની બેઠક તરફ છે.)

એં કેનિં: [જ, જ, તેં ચોરી કરી ને વળા એના પર ટોપલો ઓઢાડવાની હિંમત કરે છે! એ તો સેતાને જ તને કુશુદ્ધિ સૂઝાડી તેથી તેં ઘોડો ચોર્યો.

ખલ્લેકો: જરા ય નહિ. ઇશ્વરે કે સેતાને કોઈએ મને ઘોડો લેવાનું સૂઝાડ્યું જ નથી. એ તો મેં આપ મરજીથી જ લીધેલો. ઇશ્વરે તો એથી ય વધારે ખરાબ કાવતરું મારે સાર રચી રાખેલું હતું. (ખિરસામાંથી હાથ કાઢી લઇ જોરથી મુઠ્ઠીઓ વાળે છે.) હુસ! હા! અત્યારે તો એ ઘોડા પર બેસીને હું ક્યાંય નીકળી ગયો હોત—પચાસ ગાઉ કાપી નાંખ્યા હોત! તેને બદલે આ ફાંસીએ ચઢવાની વાટ જોતો હું અહિં સડું છું! મારામાં એવું તે શું ભૂત ભરાયું? એવો ગધેડો હું શાથી ખની ગયો? એ મારે જાણવું છે, સમજવું છે. એ જ મોટો ભેદ છે.

એં કેનિં: (ટેબલની સામી બાજુએથી) ખલ્લેકો! મોટો ભેદ અત્યારે તો એ છે, કે તેં ઘોડાનું શું કર્યું?

ખલ્લેકો: (ટેબલ પર મુઠ્ઠી પછાડી) તને કે કોઈ પણ માણસને એ વાત ભૂલેયકે ય કહું તો તૂટી પડજો મારી જીભ! મને કાચો ને કાચો શેકે, અથવા મારા રાઇ રાઇ જેવડા ટુકડા ભલે કરે; પણ સ્ટ્રેપર કુમ્પ કદિ પણ એ બાબતમાં મને ખનાવી નહિ જ જાય. ભલે મને ફાંસી ચઢાવે. ભલે ગોળી મારે. હું તો મરદ છું, કંઈ ગંધાતું કુકર નથી. એઓ જે કંઈ કરશે તે મરદની પેઠે સામી છાતીએ સાંખી લઇશ.

એં કેનિં: તું મિળસ ખો માં ખલ્લેકો! એથી શું વળશે? (હુચ્ચાઇથી) ઘોડો ક્યાંથી મળશે, એનો ખ્યાલ તું સ્ટ્રેપરને આપે, તો વળા બધા તને છોડી ય મૂકે.

ખલ્લેંકો: નારે ના. આવો સારો લાગ મળ્યો હોય ત્યારે ફાંસી-
યાવેડાની ગમ્મત જતી કરે એમાંના એ લોકો નથી તો ! મેં પોતે ય
એ ગમ્મત ક્યાં નથી અનુભવી ? અરે, મારા જેવા સારા માણ-
સને લટકાવી માર્યા હશે ત્યારે ય ખરાબમાં ખરાબ રીતે મેં ખૂમ
ખરાડા પાડ્યા છે, ગોળાઓ મારી છે. પછી મન વાળી લેતો કે એ
ભાઈશ્રી આવા જ લાગના હતા, ને બન્દાએ કંઈ ખોટું નથી કયું.
જરા કડક રીતે પણ કયું છે તો ઠીક જ. હા, ને હવે મારો વારો
આવ્યો. અહા ! જે માણસો પ્રત્યે મેં ખરાડા પાડ્યા, ને જેમને મેં
ગોળાઓ મારી, તે ભલે નરકમાંથી ડોકીયાં કરે ને મને લટકતો ને
વીંધાતો ને ગાળો ખાતો જીએ !

એ૦ ડેનિઃ: અરે, પણ તારે ફાંસીએ ચઢવું હોય તો ભલે
ચઢ, પણ તેથી કંઈ સ્ટ્રેપરને એનો ઘોડો ન મળે એવું કંઈ બને ?
હું તને કહું છું કે એ ઘોડાની જવાબદારી મારે માથે છે. (ટેબલ
પર વાંકા વળાને એને પટાવતાં) જરા ભાઈ ભાઈનો નાતો તો રાખ,
ખલ્લેંકો ! ચાલ, કહે જેઠું, ક્યાં છે એ ઘોડો ?

ખલ્લેંકો: (ઉભો થઈને ટેબલથી દૂર જતાં) હવે એ પંચાત તું
રહેવા દે. મારે કરવું હતું તે મેં કયું. મારી પાસેથી એ ગયો.
એટલું જ જાણવું તારે માટે પુરતું છે.

એ૦ ડેનિઃ: (એની પાછળ પાછળ જતાં) વાહ, વાહ ! ત્યારે
તારી પાસેથી જે કોઈ ઘોડો પડાવી ગયું તેનો પત્તો તું તારે આપી
દેને ! તે શું કરવા નથી કરતો ?

ખલ્લેંકો: શું કરવા ? અરે, તમને વેચીને ચણા ખાય એમાંનું
એ માણસ છે. જેમ મને વટાવી આધો, તેમ !

એ૦ ડેનિઃ: તેની ચિંતા તારે શીદને જેઠાએ, ખલ્લેંકો ? તું
જો એનો પત્તો આપે તો પછી સ્ટ્રેપર ને બધા જીવાનો મળાને એને
પાતાળમાંથી ઢુંડી લાવશે. આ લોકો કંઈ કાચા છે ?

ખેડેકો: અરે, કાચા તો સત્તરવાર. સૌને વેચી ખાય એમાંનો પેલો તો છે. એ માણસ જ નહોતો ને !

એ૦ ઉનિ૦: ત્યારે કોણ હતો ?

ખેડેકો: (ઉંચે આકાશ તરફ બતાવી) પેલો પરમેશ્વર !

એ૦ ઉનિ૦: છટ, ઇશ્વરનું નામ દેતાં જરા તો શરમા !

ખેડેકો: હા, એણે જ મને બનાવ્યો—ને ઘોડો મારો પડાવ્યો. મને અહિં આણી એને જૂનું વેર વાળવું તું ! છેલ્લી બાજુ એને જીતવી છે, ને તે એ જીતવાનો જ. આખરે એ મને બનાવી ગયો જ, એમાં નાં નહિ. પણ મને એ એમ બહીવડાવવા માંગતો હોય તો ખાંડ ખાય છે ખાંડ ! હુંય પાછો નથી પડવાનો. દાગ તો મળવા દે, હું છેલ્લે સુધી ઝગડીશ. મારી સામે એમને સાક્ષી નહિ મળે તો છેલ્લે સુધી ખેંચી રાખીશ. પણ હું હિમ્મત તો નહિ જ હારું—ભલેને એનું સ્વરમનું આખું લશ્કર આવે ને મારી ઠોકડીઓ બનાવે—અથવા તો મારા અભ્યાસના સાદા સીધા આત્માને સાટે એ મને જીવતદાન માંગે તોય શું ? હું નહિ ગાંડું તે નહિ જ ગાંડું.

એ૦ ઉનિ૦: તારૂં મગજ ઠોકાણે નથી લાગતું ખેડેકો ! હું તો સૌને એમ કહીશ કે તું પાગલ થઈ ગયો છે. એથી તેઓ તને છોડી દેશે—જતો કરશે. (બારણાં તરફ જવા કરે છે.)

ખેડેકો: (એને ઝાલી રાખીને અતિશય ત્રાસપૂર્ણ આંખો કરી) જઈશ માં, જઈશ માં. મને એકલો છોડી ન જતો. સાંભળ્યું કે ?

એ૦ ઉનિ૦: આખરે, તારા આત્માએ છેવટે તને એવો નિરાધાર બનાવી દીધો કે તું ઘોળે દહાડે પણ એકલો રહેતાં ડરે છે; જેમ અંધારામાં બચ્ચું ડરે, તેમ. ખરું ને ?

ખેડેકો: હા—હા ! હું એ ઇશ્વર કહેવાતાથી ને એના કાવા-દાવાથી ડરું છું—બહીઉં છું. જ્યારે તારા જેવા માણસો મારી સમક્ષ નીતે મેતાનનો મારો સાથ ટકાવી રાખતા હોય—જ્યારે લોકો એ

રમતનાં રમકડાં બની તે ચાલુ ને ચાલુ રાખતા હોય ત્યારે મને ઠીક પડે છે, ફાવે છે. પણ આજ સહવારથી હું એકલો પડી ગયો છું તેથી હું જરા હિંમત હાર્યો છું. એની રીત જ એ છે—તમે એકલા હો ત્યારે જ એ પરમેશ્વરડો તમારા પર ઢાવ ખેલી જાય છે. વખતે મારું બેજીં ફરીથી એ ફેરવી નાંખે તો ? વખતે એ મારી આજબ નવા નવા માણસો મોકલે—કદાચ બનાવટી, કલ્પિત માણસો મોકલે. મને ચળાવે.—(થર થર ધ્રુજી જતાં) ખૂદા ખૂદા ! મને નથી લાગતું કે પેલી બાઇ તથા એનું બચ્ચું સાચાં હોય. ના, ના. નહિ જ હોય. દેઠ મારે પડખે આવી લાગ્યાં ત્યાં સુધી તો એ બંનેને મેં જોયેલાં પણ નહિ તો !

એ૦ ડેનિઃ કંઈ બાઇ, ને કયું બચ્ચું ? એ શું બકારો કરે છે ? ઝાઝો ચઢાવ્યો તો નથી ?

બ્લેંકોઃ તારે શી પંચાત ? તારે મારી સાથે રહેવાનું છે તે છે જ. બસ. ન બને તો બીજા કોઇકને મોકલ—કોઇક તારાથી થ ભુડો માણસ હોય ને મારામાંનું સેતાની તત્વ ટકાવીને ચાલુ રાખે એવાને મોકલ. સ્ટ્રેપર કેમ્પ હશે તો ચાલશે. અથવા તો પેલી ન્હોરિયાં બરનારી થોડી વીસનખી સેતાનડીઓ પણ ચાલશે.

(સ્ટ્રેપર કેમ્પ આવી પહોંચે છે.)

એ૦ ડેનિઃ (સ્ટ્રેપરને) આ તો કંઈ ચક્રમ થઇ ગયો લાગે છે.

સ્ટ્રેપર: ઢાંગ, બીજું શું ? (ડેનિઃની પાસે થઈને દેઠ બ્લેંકોની પાસે જઈ તેની અડોઅડ ઉભો રહી કહે છે) એમાં કંઈ વળવાનું નથી. અહિં તો ગંડુલદાસોને પણ ફાંસીએ જ ચઢાવવાનો કાયદો છે. એ તો વળી સોનાથી પીળું !

બ્લેંકોઃ હાઆશ. સ્ટ્રેપર, તું અહિં છે તે મને ઠીક લાગે છે. હું નિર્ભય બનું છું. તું છેકજ ભુડો છે એથી તો વળી વધારે.

સ્ટ્રેપર: આહાહા ! તું સમજી ગયો છે કે હવે આવી બચ્ચું ને

ફાંસીએજ ચઢવાના છીએ તો શા સારૂ બેપાંચ બહોણાવીએ નહિ ? બેલ, બેલ, તારે લવારો કરવો હોય તે કર. મને તો મારે જોઇતો સાક્ષી મળી ગયો છે. ને આ તને કહી રાખું છું કે એ બાઈ તારી ઝોળખ આપવા કરવા અહિં આવે ત્યારે કશી ગડબડ કરીશ માં, સમજ્યો ?

બહેકો: (ત્રાસથી પાછા હઠી) બાઈ? ના, ના, એ તો સાચી છે જ નહિ...તેમ નથી પેલું બચ્ચું ય સાચું ! સાવ બનાવટી !

એ૦ ડેનિઃ: એ કોઈક બાઈ તથા બચ્ચાં વિષે લવારો કરે છે. ખરું કહું છું, એનું ભેળું ખસી ગયું છે.

સ્ટ્રેપર: (બહારનાંએને બૂમ પાડી) બાઈને અંદર આવવા દો—અંદર મોકલો.

(શ્રીમી ઇવાન્સ નામની ૨૩-૨૪ વરસની બાઈ અંદર આવે છે. એની રીતભાત અવિવેકી છે, એનો દેખાવ મૂળે રૂપાળો પણ અત્યારે બગડી ગયેલો છે ને એનાં કપડાં મોંઘાં પણ ગંદાં છે)

એ૦ ડેનિઃ: ઠીક છો ને, શ્રીમી બહેન ?

શ્રીમી: ઠીક છે, ડેનિયલ દાદા ! (શ્રીમી આગળ જાય છે અને સ્ટ્રેપરના હાથમાં પોતાનો હાથ ભેરવી ઉભી રહે છે તે પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે એ બંને વચ્ચે કંઈ ઝોરજ સંબંધ છે.)

સ્ટ્રેપર: શ્રીમી, આને ક્યાંક જોયેલો ખરો કે ?

શ્રીમી: હારતો. આજે સહવારેજ આ લાયડો તમારા ઘોડા પર બેઠેલો હતો. સ્ટ્રેપર ! એ વિષે કશી શંકાજ નથી.

બહેકો: (અદૃશ્ય તિરસ્કારપૂર્વક) જા, જા, ઘેર જઈને તારું મોઢું ઘોઈ આવ, કુવ્વડ !

શ્રીમી: (એકદમ લાલ લાલ થઈ જાય છે અને સ્ટ્રેપરના હાથમાંથી પોતાનો હાથ છોડાવી લે છે) જા, જા ! તારા જેવાને ફાંસીએ ચઢાવવાને તો છું તેવીજ હું બસ છું; સમજ્યો ? (એની પાસે

જાય છે અને ધમકાવતાં કહે છે.) ગૃહસ્થ સ્ત્રીનું અપમાન કરતાં શરમાતો નથી ? અમેરિકાવાસી છે કે કોણ છે ?

બ્લેન્કો : ગૃહસ્થ સ્ત્રી ! ઓ મારા બાપરે ! હં ? અને તેં મને ઘોડા પર બેઠેલો જોયો'તો, ખરું ને ?

ફ્રીમી : હા. જોયો'તો.

બ્લેન્કો : એટલા માટેજ ખાસ મળસ્કે ઉઠીને બટકવા બહાર પડેલી, ખરું ને ?

ફ્રીમી : ના, એમ નહિ. હું એક મિજલસને લીધે ખૂબ મોડે સુધી જાગેલી.

બ્લેન્કો : ને હું ઘોડા પર બેઠેલો હતો. ખરું ને ?

ફ્રીમી : હા, હતોજ. તું ના કહેતો હોય તો તું લખાડ છે—જુદો છે.

બ્લેન્કો : (સ્ત્રેપરને) જુઓ બાધ ! આ બાધસાહેબે પોણી રાતે ગળા સુધી ઢીંચિલું હતું. ને માણસ કોણ ને ઘોડો કોણ તે સમજવા પૂરતું જ લાન નહોતું ત્યારે એક માણસને ઘોડા પર બેઠેલો જોયો ! વાત તો અઝલમાં ઉતરે તેવીજ છેને !

ફ્રીમી : (એકદમ) જુદો—લખાડ ! હું પીધેલી નહોતી..... એટલે કે, એટલી બધી તો નહિજ !

બ્લેન્કો : (ફ્રીમીનું ન સાંભળતાં)—હા, ને તેં (સ્ત્રેપરને) જોયો તે માણસ પાસે ઘોડો નહોતો. હં ! ને ઘોડેસ્વારમાં ને પગપાળામાં કશોજ ફેર નહિ, ખરું ને ? જાવ, જાવ ! લખ જાઓ તમારી આ સાક્ષ્યને ! એનું કહ્યું કોને ગળે ઉતરવાનું હતું ? જાવ જાવ, નાંખી આવો એને કોઈકે ઉકરડે. મને ફાંસો દેતાં પહેલાં તો તમારે એ ઘોડાને શાધી કાઢવો પડશે, ઘોડાને, સમજ્યા ? (ફ્રીમી તરફ તુચ્છકાર-પૂર્વક પીઠ ફેરવી પાછો હઠે છે અને પંચની બેઠક તરફ પીઠ કરી રેખલ પાસે બેસે છે.)

ફીમી: (એની પાછળ પાછળ ચાલીને) હું તને લટકાવું ત્યારેજ ખરી, ધુવ્વડ ઘોડાચોર!—નહિ તો આ છાવણીમાંના કોઇ પણ માણસ તરફ હું પછી જૂકીને જોવાનીય નથી—ખોલું તો શાનીજ? તારા શા બાર? તું સાવ ઢબુ છે—સાવ નમાલો! તદ્દન છૂલિલિસ!

બ્લેકો: હં! ને બાઈ સાહેબ, આપશ્રી કેવાંક છો વાડ? કહેને બાઈજી? દશ ઘોડાચોર કરતાંય આવા શહેરને માટે તો આપ વધારે આફતરૂપ છો. સમજ્યાં?

ફીમી: મીં કેમ્પ, આ કાળીયો અહિં માફે આવું હલકટ અપમાન કરે છે ને તમે ઠંડે કલેજે જોઇ કેમ રહી શકો છો? (બ્લેકો પ્રત્યે દ્વેષપૂર્વક) તને ફાંસીએ લટકાવું ને તારા રાઇ રાઇ જેવડા ટુકડા કરાવું ત્યારેજ હું ખરી! આફત છું ને! કેવી આફત છું તે તને બતાવી આપીશ—તારો છુંદોપાક કરાવીશ. (બ્લેકો હસે છે) તું એમ હસી કાઢે એમાં કંઈ ખાટી નથી જવાનો. જ્યારે પેલા જુવાનડાઓ મંડશે ત્યારે તારું મુખારવિંદ જોવા જેવું થઇ રહેશે.

બ્લેકો: બારે પાડ, શ્રીમીબાઈ, બારે પાડ. ઠેઠ સુધી મારે પડખે રહેજો, હોંકે? ઠેઠ સુધી મારો હાથ ઝાલજો. એટલે હું ઠંડે કાળજે મરીશ. (હાથ ધરે છે. શ્રીમી જંગલી રીતે તે હાથ પર ઝટકો લગાવે છે. પણ બ્લેકો હાથ વેળાસર ખેંચી લે છે એટલે ઝટકો લાગતો નથી. બ્લેકો ખડખડ હસી પડે છે).

ફીમી: તું—

એં ૩૦: શ્રીમીબહેન. પડવા દો એને. એનું મગજ જ આજે ઠેકાણે નથી. (શ્રીમીને ખાતરી નથી પડતી પરંતુ તિરસ્કારભાવે આ ખુલાસો એ સ્વીકારે છે અને શેરીફની પાટના પગથિયા પર એસી જાય છે).

(શેરીફ કેમ્પ આવી પહોંચે છે: એ ખાસ્સો ધાખડધાંગી છે. એને મોટા ચપટા કાન છે, અને ગળું ડોકાના પ્રમાણમાં વધારે

બહુ' છે એમ દેખાઇ આવે છે.)

એ૦ ડેનિઃ સાહેબજી, શેરીફ !

શેરીફ: સાહેબજી, ડેનિયલ ! (આગળ જતાં) સાહેબજી, સ્ટ્રેપર (આગળ જતાં શીમીને) ઠીક છેને, મીસ ઇવાન્સ ? (સ્ટ્રેપર અને બ્લેકફોન વચ્ચે ઉભો રહેતાં) આજ કે કેદી ?

બ્લેકફો: (ઉભો થતાં) આ જ; શેરીફ ! સાહેબજી !

શેરીફ: સાહેબજી. હં, તું જાણતોતો હશેજ, કે ઘોડો ચોર્યો હશે ને પંચ તારી વિરૂદ્ધ ચુકાદો આપશે તો પછી કંઈ છેલ્લી ત-જવીજો કરવા માટે તારે વખત નહિ રહે. માટે તને લાગતું હોય કે ગુન્હો કર્યોજ છે તો અત્યારથી પરવારી લેવાની ખટપટ કરજો. એજ ઠીક પડશે.

બ્લેકફો: તજવીજ જાય જહાનમમાં ! મારે કશું પરવારવાનું નથી.

શેરીફ: હં ! પણ તારું મગજ તો ઠેકાણે છે ને ? એલ્ડર ડેનિયલે તારી સાથે વાત કરી ?

બ્લેકફો: હા, કરી. ને હું કહું છું કે એ બધું કાયદા વિરૂદ્ધ છે—જુલમ છે—જહાંગીરી છે, બીજું કંઈ નથી.

એ૦ ડેનિઃ એના બોલવાનો કંઈ ઢંગધડો નથી. એનું બેજીનું ઠેકાણે નથી, શેરીફ સાખ ! જગન્નિયંતાની હજુરમાં રજી થવા જેવી એની સ્થિતિ નથી.

શેરીફ: એલ્ડર, તું તો ભલો માણસ છે. પણ પેલા જીવાનિયાઓ એ કમુલ નહિ કરે તો ! (બ્લેકફોને) જોરે, અલ્યા ! ફાંસીએ લટકવાનુંજ આવે તો ચસકેલા બેજ કરતાં મગજ ઠેકાણે રાખીને મરવું એ તારેજ માટે ફાયદાકારક છે. બાકી અમારે એથી કશો ફેર પડવાનો નથી. એ વિષે રખે કંઈ ભૂલાવામાં પડતો.

બ્લેકફો: ખુદા મને મરું ત્યાં સુધી દુષ્ટ રાખે ! લ્યો, આ

મારી નાનકડી પ્રાર્થના પતી ગઇ. હું તૈયાર છું. જોજો, હું ગુન્હે-
ગાર છું એમ રખે માનતા ? પણ આ ગામ જ સાવ સડેલું છે—
ભુકું છે—એ હંમેશાં ઉંધુંજ કામ કરવાનું—ખોદુંજ આચરવાનું.

શેરીફ: ને તારે એવા ભુડા ગામમાં ઝાઝું રહેવુંય નહિ પડે
તો. હં ! (રેપરને) રેપર, રીતસરના સાક્ષી પુરાવા મળ્યા છેને ?

રેપર: હા, તમામ રીતસર.

બ્લેકે: હા, સોમાં નવ્વાણું ઓછા—ઘોડોજ ન મળે !

શેરીફ: એ શું, હેં ? ઘોડો નથી સાંપડ્યો ?

રેપર: ના. મને લાગે છે કે અમે એને પકડી પાડ્યો તે
પહેલાંજ એણે વેચી મારેલો. પણ શીમીએ એને સવારમાં દીઠેલો.

શીમી: હા, દીઠેલો.

રેપર: હું જીવાનિયાઓને ખોલાવું ?

બ્લેકે: જરા રહીને, શેરીફ સાખ ! આવી ગંદી જગામાંયે
દેખાવ તો જરા રૂડો રાખવો ઘટે; લેખે લાગે. (ગજવામાંથી એક
કાંસડી ને નાનકડું દર્પણ કાઢે છે અને પાટ પાસે જમને વાળ
હોળે છે.)

એડવોકેટ: મેર, અલ્યા ! તારા આત્માનો ખ્યાલ કર આ-
ત્માનો ! તારા છીછકલા ચહેરાને શું રડે છે ?

બ્લેકે: મારા આત્માને હું નથી ફેરવી શકતો, એલ્ડર !—
એજ મને ફેરવે છે, કદિક કદિક. શીમી, હું જરા શીકો પડી ગયો
છું, નહિ ? તારા ગાલ પરનો પાવડર જરા મને લગાવી આપ ને ?

શીમી: જૂઠ્ઠા—લગાડ ! મારા ગાલ પર પાવડર નથી—જે છે
તે એ, સમજ્યો ? ખખર તો તને પડશે જ્યારે ફાંસીએ ચઢી તું
ઘોળો ફક્ક થઇ જશે !—ને તારું શરીર ગોળાએ ગોળાએ વિંધાઇ
રાત્રીએજ ખનશે !

બ્લેકે: શેરીફ, જુઓ. આ સાક્ષણ દેખીલી, ડંખીલી નથી કે ?

શેરીફ: તારી પાછળ ફેગટ વખત જાય છે (સ્ટ્રેપરને) જા, ને તપાસ કર, કે જુવાનડાઓ તૈયાર થયા ? કેટલાકની પાસે ગોળાઓ થઇ રહી હતી તે વેચાતી લેવા ગયા હતા. એમને બલેને ગમ્મત થતી. કેદીનેય ટુંકે પતી જશે.

સ્ટ્રેપર: યંગ જૅક આખી પેટી ભરીને ગોળાઓ લઇ આવ્યો છે. બધાય કડીતોડ તૈયાર છે.

શેરીફ: (પાટ પર જઈ, બ્લેંકોને સંબોધી) તારું સ્થાન પહોંચે છે—કેદીના પિંજરામાં—જા લાં. (બ્લેંકો કરડાકીભેર નમન કરે છે ને બતાવેલે સ્થાને જઈ ઉભો રહે છે) મીસ ઇવાન્સ, તમે ટેબલ પાસે બેસો તો ઠીક પડશે. (શીમી એ પ્રમાણે કરે છે—ને પિંજરાની પાસેને ટેબલને ખુણે બેસે છે. એડર સામે ખુણે બેસે છે. શેરીફ પોતાની ખુરશી પર બેસે છે.) ચાલો હવે, સ્ટ્રેપર !

સ્ટ્રેપર: (બારણે જઈ) ચાલો બધા અંદર !

(લોકોનું ટોળું અંદર આવે છે, ને અદાલત ભરાઈ જાય છે. બાબ્સી, જેક્સી, અને એમ્મા આવી શેરીફને જમણે પડખે ઉભાં રહે છે. હાના ને લોટી તેને ડાબે પડખે ઉભાં રહે છે.)

શેરીફ: ચાલો, શાંતિ, શાંતિ ! પંચના સભ્યોએ શિરસ્તા મુજબ પોતાનું સ્થાન લેવું. (પંચના સભ્યો તેમ કરે છે.)

બ્લેંકો: આ પંચ મને કયુલ નથી, શેરીફ !

પંચના મુખી: એમ કે, પરમેશ્વરના દીકરા ?

શેરીફ: કંઈ કારણ ?

બ્લેંકો: કારણ એજ કે પંચ સાવ સડેલું છે. (સૌ ખડખડ હસી પડે છે)

શેરીફ: એ કંઈ વાંધો કાઢવાનું કાયદેસર કારણ નથી.

મુખી: હા, પણ આ ખટલામાંથી બચી ગયો તો આ કુક્કરને પહેલીજ તકે વિંધી નાંખવા આટલું કારણ મારે માટે બસ છે.

બ્લેકેકોઃ મુખી સામે પણ હું વાંધો ઉઠાવું છું. એતું મન પહેલેથીજ મારી સામે દુર્વલણુ લઈ બેઠું છે.

મુખીઃ સાવ જુદું. હા, અમે તને ફાંસીએ ચઢાવવા માંગીએ છીએ, એ વાત ખરી; પણ તે રીતસર ચઢાવીશું—વાજખી રીતે ચઢાવીશું, બ્લેકેકો પોસ્ટેટ !

પંચના સભ્યોઃ સાંભળો, સાંભળો ! ઠીક કહ્યું !

સ્ટ્રેપરઃ (શેરીફને) બ્લોન્ડાઈ ! આ ગડબડ કેમ ચાલશે ? કેદી પહેલેથીજ પંચના સભ્યોને ‘સડેલા’ કહીને ગાળ દે, તો પછી તદ્દન દુર્વલણુમુક્ત પંચ તમને મળવાનુંજ ક્યાંથી ? એની વિરૂદ્ધ દુર્વલણુ હોય તોયે તેમાં વાંક એનો પોતાનોજ છે.

જુવાનિયાઓઃ બરાબર, બરાબર. ખરું કહ્યું ! અદાલતનું અપમાન !! એનો વાંધો જમ જહાન્નમમાં ! મારો એને મોઢે ડૂચ્યો !

નેસ્ટરઃ (પંચનો સભ્ય છે—લાંખી ઘોળા દાઢી છે—પીધેલો છે—સૌમાં ધરડો છે) ને વળા—ને વળા, શેરીફ, હું તો એટલે સુધી કહું છું કે જે માણસ પહેલેથીજ ઘોડાચોરની વિરૂદ્ધ ખ્યાલ ધરાવતો ન હોય તેનામાં આ શહેરના પંચમાં બેસવાની લાયકાતજ નથી.

જુવાનિયાઓઃ નથીજ, નથીજ ! બરાબર ! ખરું કહ્યું, નેસ્ટર કાકા ! એજ વાત સાચી. સાંભળો સાંભળો.

શેરીફઃ કાકા, એ વાત બેશક ખરી છે. તોયે, જુઓને, જેટલા નિષ્પક્ષ માણસો મળી શકે, એટલા તો મેળવવાજ બેઠયેને ! ગમે તેવો હોય, તોયે એને નસીબ અજમાવવાનો હક તો ખરોજ ને ! એટલે હવે ચાલો—કરો શરૂઆત. જો કેદીને આ ગામનું પંચ ન ગમતું હોય તો એણે બીજા ગામમાં જઈને ઘોડો ચોરવો તો ! આ ગામમાં તો આ જ પંચ એને મળશે; બીજું નહિ.

મુખીઃ વાત તો એવીજ છે, બ્લેકેકો પોસ્ટેટ !

શેરીફઃ (બ્લેકેકોને) હં, ને તારે અકળાવાનું કારણ નથી. તને

ન્યાય મળશે. જરા લગલગીયો ન્યાય મળશે—પણ ન્યાય તો ખરોજ.

ખેલેંકો: ન્યાય એટલે શું ?

શેરીફ: ઘોડાચોરાને ફાંસીએ લટકાવેા એનું નામ ન્યાય, સમન્યો ? ચાલો, હવે વખત બહુ નીકળી ગયો. ચાલ, કેદી ! તારા સાક્ષી લાવ. ક્યાં છે ?

ખેલેંકો: (પિંજરા પર જોરથી મુઠ્ઠી ઠોકીને, ગુસ્સાભેર,) પંચને સોગંદ તો લેવડાવો. જુરીએ સોગંદ ખાવા જોષએ એટલુંયે ન જાણે એવો તું શેરીફ ખરો ! સાવ દબ્બુ !

મુખી: (કરડો થઈ) સોગંદ ? તારી સામે સોગંદ ? એ નહિ બને. નેસ્ટર કાકા, તમે શું કહો છો ?

નેસ્ટર: (જાણે વિચારપૂર્ણ ને ગંભીર ભાવે) હું તો જાહેર કરું છું: ગુન્હેગાર ! દોષિત !

જીવાનિયા: (ધાંધલભેર ખેલેંકો તરફ ધસી) હં, બરાબર ! દોષિત ! દોષિત ! કાદો ખહાર ને લટકાવી દો. દોષિત હરી ચૂક્યો છે. લાવો દોરડું, લટકાવો ઝાડે ! ચાલો ચાલો (બધા અને પિંજરા-માંથી ધસડી કાઢવાની તૈયારીમાં પડે છે)

શેરીફ: (હાથમાં પિસ્તોલ—તમચા સાથે ઉઠતાં) છોડી દો, એકદમ છોડી દો એ માણસને ! કહું છું, છોડી દો. સર્વોટી ! છોડ, નહિ તો છોડું છું આ ગોળી—મારો સગો દીકરો હશે, તોય નહિ જતો કરું ! (એકદમ ગંભીર શાંતિ પ્રવર્તે છે) હું અહિંનો શેરીફ છું અને કેદીને ફાંસીએ ચઢાવવાનો નિર્ણય આપવાનું મારા હાથમાં છે. (બધા ખેલેંકોને છોડી દે છે.)

ખેલેંકો: અહાહા ! પેલા નાટકના ઘડાકા મુજબ ! ડેનિયલ આવ્યો ! ડેનિયલ આવ્યો ! પણ સાવ નાટકીયો, સાવ દબ્બુ !

શેરીફ: ડેનિયલ નહિ ને અહિં એડર ડેનિયલ છે—તે બરાબર છે, અલ્યા છોકરા ! એડર, અદાલત અત્યારે તમારી છે (એડર

ઉઠે છે) ચાલો, તમારી સાક્ષી આપો. જે કહેો તે સાચું કહેવું— સાચું પૂરેપૂરું કહેવું—ને સાચા શિવાય બીજું કશું ન કહેવું. સ-મન્યા? ચાલો, ખુદા ખેર કરે. બોલો.

એ૦ ડ૦: શેરીફ, મને આ ખટપટમાંથી મોકળો રાખો. મારાથી આ માણસને ફાંસીએ ચઢાવવાના કામમાં સોગંદ લઈને કામ નહિ થાય. એક રીતે કહીએ તો—અમે બે જણા ભાઈઓ છીએ.

શેરીફ: બહુ કહ્યું, એલડર—એ તમારી ભલમનસાધ. સૌ કોઈ તે કબુલશે. પણ ધર્મ એ એક વસ્તુ છે ને કાયદો બીજી વસ્તુ છે. ધર્મની ગણતરીએ આપણે સૌ એકમેકના ભાઈઓ. પણ કાયદામાં તો આપણા ભાઈ ઘોડો ચોરે તો તેને આપણે સ્વધામ પહોંચાડીએ.

મુખી: અને વળી, ડેનિયલદાદા, ખુદ તમારેજ એને સ્વધામ પહોંચાડવાનું કામ નહિ કરવું પડે. એ કામ કરવા માટે તો જોઈએ તેટલી પડાપરી છે—તમારા આત્મા પર એ બોલે નહિ પડવા દે. માટે ચલને દો, ચલને દો, દાદા !

શેરીફ: હં! ને બધો ખુલાસો નહિ થાય ત્યાં સુધી એ ઘોડા માટે તમે પોતે જવાબદાર છો, ડેનિયલ, એ વાત યાદ છે ને ?

બ્લેકેડો: ચાલ, ચાલ, હવે બોલવા માંડ ને, મૂરખા !

એ૦ ડ૦: મારી સાક્ષીની ગણતરીએ તો, બ્લેકેડો, તું એકરાર કરી દે એમાંજ મજા છે. સૌ કોઈ જાણે છે કે મેં શેરીફનો એક ઘોડો સ્ટ્રેપર પાસેથી ઉઢીને લીધેલો—કેમકે મારે ટકું જરા લંગડું છે. સૌ જાણે છે કે તું ગઈ કાલે ગામમાં આવેલો. ને મારે ત્યાં ઉતરેલો. એજ પ્રમાણે સૌ કોઈ જાણે છે કે સહવારે તું પણ નહિ મળે ને પેલો ઘોડો પણ છૂ થઈ ગયેલો.

બ્લેકેડો: (અદાલતી અદબથી) શેરીફ! તમે ને આ ગામમાં બધાય જાણો છો કે આ એલડર કંઈ મારો ભાઈભાંડું નથી—ને સારા

ગામમાં સૌને ટપી જાય એવો, લખાડ છે—એમ છતાં અત્યારે મારે વિષે જે કંઈ એ બોલી રહ્યો છે તે જીંદગીમાં પહેલીજ વાર એ સાચું બોલે છે. ને ઘોડા વિષે તો મારે કંઈ કહેવું નથી. માત્ર એટલું જ કહીશ કે ખખર નજરે એના જેવું સાવ રહી ને સડેલું ટટવું મેં હજી જોયું નથી.

શરીફ: હં! પણ તેં ચોર્યો નથી તો પછી એ ઘોડા સડેલો છે કે સીધો છે તે તેં સાચી જાણ્યું?

ખજેડો: પોતે થઇને તો, હું નથી જાણતો. મારી તો ફક્ત એવી દલીલજ છે કે ઘોડા રાખવાજેગો હોત તો તમે કદિ સ્ટ્રેપરને ધીરત નહિ. અને સ્ટ્રેપર આ જીભડીખોર પાંદરી મહારાજને ધીરત નહિ. (લોકો જેમતેમ હસવું ખાળા રાખે છે) હં, ને હવે હું પૂછું કે (એહડરને) મારી મા મરતી વેળા મૂકી ગયેલી એવી એક વસ્તુ, જેના પર મોરી સમજ મુજબ તારા કરતાં મારોજ હક વધારે લાગે છે, તે વિષે ગઈ કાલે સાંજે આપણી વચ્ચે કચકચ થયેલી કે નહિ? ને તે વેળા ઘોડા તારી માલિકાને નથી, એવો એક હરફ પણ તેં કાઢેલો કે?

એઠ ડનિઠ: મારે હરફ કાઢવાની શી જરૂર? ઘોડા વિષે આપણે કશી વાતજ થઇ નહોતી. ને તારા મનમાં શા શા ઘોડા દોડે છે તેની મને શી ખબર પડે?

ખજેડો: જોઇ લ્યો—ખધા સાક્ષી છો કે? મારા ખાકી દેહો પેટ એની પાસેથી એક ઘોડા લઇ લેવાનો મને હક હતો—એમાં કશી ચોરી ન મળે. હું કંઈ ચોરખોર નથી. વળી હજી સુધી મેં ઘોડો લીધેલો એવું તમે પુરવાર પણ કર્યું નથી. સ્ટ્રેપર કેમ, જ્યારે તારો મારો બેટો થયો ત્યારે મારી પાસે ઘોડો હતો ખરા—કે નહોતો?

સ્ટ્રેપર: નહોતો—પણ તેમ જોલે માડી પણ નહોતી તો. છતાં

શીમી ધવાન્સે તને ઘોડા પર બેસીને જતાં રાત્રે ચાર વાગે જોયો હતો. તે વેળા મેં તને સ્થવારે સાત વાગે પકડ્યો તે સ્થળેથી એટલે પોનીહાબર જવાના રસ્તાથી તું ૨૫ માઈલ દૂર હતો. તે ત્રણ કલાકમાં ૨૫ માઈલ તેં વટાવી નાંખ્યા ? શીમી, મેં કહ્યું તે ખરાબર છે ને, હેં ?

શીમી: ખરાબર છે. મેં એને ચાર વાગે જોયેલો. (બેંકોને) લે. તારો ખેલ ખલાસ.

શેરીફ: (શીમીને) હં, તમે એને મારા ઘોડા પર બેઠેલો જોયો'તો—ખરું કે ?

શીમી: હા. ખરાબર.

બેંકો: હં ને સ્ટ્રેપર મારી પાસે આવી લાગ્યો તે પહેલાં હું એ ઘોડાને રાંધીને હજમ કરી ગયો, ખરું ને ? (નાટકી રીતે, એકદમ) શેરીફ, હું શીમી પર સ્ટ્રેપરની સાથે આડી ચાલ ચાલવાનો આરોપ મૂકું છું.

શીમી: જૂદો—લખાડ !

બેંકો: આ રૂપાળા યુકેનિયા પર ગામના સૌ કોઇ સાથે ખરાબ સંબંધ રાખવાના આરોપ હું મૂકું છું—સૌમાં તમેય આવી ગયા, હોં શેરીફ સાથ ! ને કહું છું કે શીમીને ચીપીયા વડે પણ અડવાની હું ના પાડું છું તેટલા ખાતર શીમી અને સ્ટ્રેપર મળીને મને સપડાવી મારવા આ કાવતરું રચ્યું છે. હું કહું છું કે કોઇ ખરાબ ચાલની કુવ્વડ આવીને ગમે તે બે બોલ બોલી જાય તે પરથી કોઇ ગોરાને ફાંસીએ ચઢાવવાની તમારી કદિ છાતી નહિ ચાલે. હું મરદ છું—અમેરિકન મરદ છું ને મારી ઇજ્જત ને મારા ચારિત્ર્ય પર હું પૂરો મુશ્તાક છું. હું કહું છું કે બાઇએ સોગંદ પણ લીધા નથી ને ગામની આબરૂને ખાતર પણ તમે એની પાસે સોગંદ લેવડાવી સડો તેમ નથી, કેમકે બાઇબલ જેવા પવિત્ર ગ્રંથને એના

હાથ કે હોઠ અડે તોય તે મંથનું બારે અપમાન થાય. ને સોગંદ લેવાનું કાયદામાં છે તેની તમને યાદ આપું છું ને શેરીફ સાખ ! તમેય જો આ સ્વતંત્ર અમેરિકા દેશના સુયોગ્ય શેરીફ હો—કોઇ હલકટ બીંસણીયા નહિ હો તો તમે કાયદાનું અરાઅર પાલન કરશો—તમારા બાઇની રખાત કાયદાને છુંડી રીતે રગદોળે તે નહિ સાંખી રહો.

(અદાલતમાં હાજર રહેલી બાઇઓમાં ખૂબ ખળભળાટ મચી જાય છે. મરદો પણ ખૂબ ગુંચવાડામાં પડે છે.)

જેરુસી: ખરું કહ્યું હોં ! બાઇબલ જેવા પુસ્તકને એના હોઠે અડવા દેવાયજ કેમ ?

એન્ના: હા, ને એના જેવી વળી સાચું ચે કેમ બોલવાની હતી ?

બાઇસી: ને એનું કહ્યું કશુલાય એટલે અહિંની સૌ પ્રતિષ્ઠિત સન્નારીઓનું અપમાન થયા અરાઅરજ કની ?

ફીમી: અહાહાહા ! બીજું કશું બનવાની તકજ ન સાંપડે તો પ્રતિષ્ઠિત બનવાનું સહેલુંજ છે તો ?

બાઇઓ: (સૌ એકદમ ખૂમરાણુ કરે છે) ચૂપ રહે વીસનખી ! ગામની કાળી દીલી ! તારાથી હજર દરજજે અદિયાતાંની સાથે વાત કરતાં તારી જીભડીજ કેમ ઉપડે છે ? બાઇજી, હવે મુંગા રહો ને જરા માનમાં આવો ! ચીતરેલી પુતળી ! એને ચાખખે ચાખખે હાંકી કાઢો !

શેરીફ: શાંતિ, શાંતિ ! સાંભળ્યું ? ચૂપ રહો. (ખૂમરાણુ પતી જાય છે) વાર, કોઇએ પણ કેદીને ઘોડા સમેત દોઢેલો ખરો ?

ફીમી: (આવેશમાં) કેમ, હું શી ખોટી પડી ?

બાઇસી: ના—તું ખોટી નહિ, તું ઉકરડો, સમજ, તું ઉકરડો !

ફીમી: ને તું—

શેરીફ: ચૂપ રહો. ન્યાયનું કામ મરદોનું છે. ને જે બાધઓ સમો વીસરશે તો તેમને બહાર કાઢવામાં આવશે—જેમને તો જાતે નીકળી જાય. રદ્રેપર, અને મીસ ઇવાન્સ! તમારી બેધારી તત્વાર નહિ ચાલે. ક્યાં તો તમારે રીતસર રસ્તાસર ચાલવું જેમને—અથવા તો—કહીએ તો—તમારે મોજમઝા માણવી જેમને. બેમાંથી એક વાત બને—બને નહિ બને. વળી ગામની પ્રજાના અંતરમાં પણ ઉગ્ર લાગણી છે કે પ્રતિષ્ઠિત ધરરખુ સ્ત્રીઓ અને (આપણા પવિત્ર પુસ્તકમાંના વર્ણન મુજબ) લીલા લહેરનો રસ્તો પસંદ કરનારીઓ વચ્ચે રીતસર ભેદ રાખવોજ જેમને. કોઈ પણ સાથે સંપર્ક કરવાની ઇચ્છા નથી. ને આગલો જમાનો યાદ કરીનેય આપણામાંના ઘણા શ્રીમતી મીસ ઇવાન્સ તરફ માનભરે નજરે લાગે છે. પણ—પણ રદ્રેપરને ખાતર કંઈ પણ કરી છૂટવાને માટે એને ખાનગી કારણો છે એ વાત નહિજ ભૂલી શકાય. ને વળી—ને વળી, મીસ ઇવાન્સ મને માફ કરે પણ રદ્રેપરને બહુ લગાડવા ખાતર સાચું ખોટું ગમે તે કરવા એ આચકો ખાય તેમ નથી. આથી હું કેદીની પાસે માંગી લઉં છું કે મીસ ઇવાન્સ પાસે સોગંદ લેવડાવવાની પાળા પર અમને ન લાવી નાંખે. હું કેદી પાસે માગું છું—કે, ખુદાની અને આ દુનિયાની વચ્ચે જેને હવે થોડુંજ અંતર રહ્યું છે એવા બંધુસ તરીકે—રીતસર ને પ્રમાણિકપણે મારા ઘોડાનું પોતે શું કયું છે તે એણે કહી દેવું.

બુવાનો: સાંભળો, સાંભળો. અરાબર વાળખી વાત છે. એટલેથી પતી જશે. ચાલ હવે, ખેડેકો! કબુલી જ, જેમને!

ખેડેકો: શેરીફ સાબ! તમે ઠેક મરમનો લા ક્યો, હોં! દુનિયા આખી સડેલી છે. પણ હજી એમાંય એક વસ્તુ એવી રહી છે જે આપણામાંના સાવ સડેલાઓને પણ ખાસ પવિત્ર લાગે છે—ને તે: ઘોડો!

જીવાનો: બહોત ખૂબ ! અચ્છી કહી ! બરાબર, બહેંકો બરાબર !

બહેંકો: ઘોડા પર તમારો હક છે, શેરીફ સાગ ! ને એ જો પાછો મળી શકતો હોય તો હું પોતે જરૂર મેળવી આપવામાં મદદ કરું. પ્રથુ મારી પાસે ઘોડો હોત ને, તો હું અહિં હોતજ નહિ. ને મનેય સ્વરગમાં જવાની—અથવા ખરું કહું તો ધર્મિષ્ઠ લોકોની સોમ-તનો કે દોલ પડધમ બળવવાનો શોખ નથી તેથી નરકરૂપી સ્વરગમાં જવાની—હોંસ છે, આશા છે; તેથી કહી દઉં કે ઘોડો ક્યાં છે એની માહિતી જેટલી તમને હોય એટલીજ મને છે—એટલે કે મુદ્દલ નથી.

રૂપરૂ: કેને વેચી માર્યો ?

બહેંકો: મેં નથી વેચ્યો. ઘોડા બદલે કે ઘોડાવડે મને કશુંય પ્રાપ્ત નથી થયું. ઉલટો, ઘોડાને અભાવે તો હું આ અત્યારે ગળે ફાંસો લઇને ઉભો છું. જ્યારે તેં મને પકડી પાડ્યો ત્યારે હું ચોર પેઠે તારી સાથે લઘ્યો'તો ? ચોર પેઠે નાહો'તો ? ને મારી પાસે ઘોડો હોવાની કશીય નિશાની હતી કે ?

રૂપરૂ: તું તો બેજીં ઠેકાણે રાખવાને બદલે કમઅકલ બધુચકની પેઠે આકાશમાં મેધધનુષ સામે જોઈ રહ્યો હતો. એ તો અમે ચોરપગલે તારી પાછળ પાછળ આવી લાગ્યા, અને તું તું કે ચાં કરે તે પહેલાં તને સાશુત આંટી લીધી !

શેરીફ: એ વાત કંઈ અકલમાં નથી ઉતરતી. મેધધનુષ સામે વળી એ કેમ જોઈ રહ્યો હતો ?

બહેંકો: તે હું કહું, શેરીફ. મેધધનુષ પર કંઈક લખેલું હતું તે હું વાંચતો'તો !

શેરીફ: લખેલું ? એ વળી શું ?

બહેંકો: એમ લખેલું હતું કે: “હું, બહેંકો. પોસ્ટેટ ! આ વેળા તું આવ્યો મારા સંકળમાં” હા, શેરીફ ! આજ શબ્દો મેં

ધનુષના રાતા ભાગ પર લીલે અક્ષરે લખેલા જોયા. ને હું એ જોતાં તો, એટલામાંજ રોટ્ટેપરનો પંજો મારા હાથ પર ને રક્ષીટીનો મારા તમંચા પર પડ્યા !

મુખી: એ ગાંડાનો ઢોંગ કરે છે—ખીજી કંઈ નથી. ફેંસલો આપી દેવાનો ને જરા ગમ્મત ઉડાવવાનો વખત થઈ નથી ગયો, શેરીફ ?

જીવાનો: હા, હા. ચૂકાદો આપી દો. નકામી આખી ખર્ચોર વહી ગઈ. ટુંકે પતાવો.

શેરીફ: (નિશ્ચય પર આવી જતાં) ચાલો, ફીમી ઇવાન્સને સોગંદ લેવડાવો. એલ્ડરબાઈ ! એ પવિત્ર ગ્રંથને ન અડે તો ચાલશે. ફક્ત મોંઢેથી બોલે તો બસ છે.

ફીમી: અરે, મારા કરતાં કેટલાય નકારા માણસોએ બાઇબલને ચૂમ્યું છે. મેં જો કંઈ કચું હશે તેમાં—તમારામાંના હરકોઈ બાગીદાર હતોજ ! મારેય જીવવું તો જોઈએજ ને ?—કે નહિ ? તમારે ય જીવવું ને મારેય જીવવું. છતાં મારે તેની કશી પંચાત નથી. બાઇબલને અડો કે ન અડો. સાચું તે તો સાચું જ ને જીવું તે તો જીવું જ રહેવાનું છે.

બાઈસી: હવે તને કહે એમ કરને. તું કોણ મોટી આવી કે તને એ પર ચર્ચા કરવા દે ?

શેરીફ: ચાલો ચાલો, સૌ મુંગા રહો. ચાલો એલ્ડર, ચાલતું કરો.

એ૦ ડ૦: ફીમી ઇવાન્સ, સોગંદ ખાઓ કે તમે સાચુંજ કહેશો, સાચું હશે તે બધુંજ કહેશો ને સાચા સિવાય ખીજી કંઈ જ નહિ કહો—ખુદા ખેર કરે !

ફીમી: ખાઈ છું—ખુદા ખેર—

શેરીફ: ચાલશે, બસ, હાં, હવે સોગંદ પર કહેજો. તેં કહીને

મારા ઘોડા પર સવાર થયેલો આજે રહવારે જાયેલો ?-પોનીહાબરના રસ્તા પર ?

ફીમી: સોગંદપૂર્વક કહું છું કે—(બારણે ગડબડાટ ને ગિ-દીના ઘોંઘાટ સંભળાય છે).

બારણેથી અવાજો: હં ! ચાલો, ચાલો ! ક્યાં લઇ જાઓ છો ? શું છે ? શું છે ? અરે કચેરીમાં તો શાંતિ રાખો. કાઠી મૂકો એ લડધાને. ચૂપ ! મુંગો રહે ! તારાથી અહિં નહિ અવાય. પાછા જાઓ-હટો-હટો !

(રેલ્વેપર બારણે ધસી જાય છે ને ધક્કામુક્કી કરી બહાર જાય છે.)

શેરીફ: (ગુસ્સે થઇ) આ ઘોંઘાટ શાનો ? એધ-એધ-શાંત કેમ નથી રહેવાતું ? અરે, આ તે શેરીફની કચેરી છે કે સાકબજાર છે ?

બ્લેકે: અરે, એક પ્રતિષ્ઠિત રમણી એક મૃદુસ્થ માણસને ફાંસીએ ચઢાવી રહી છે તેના કામમાં હરકત શીદને કરો છો ? જરા રીતભાત શીખો, રીતભાત ?—

ફીમી: હા, હા ! બ્લેકે પોરનેટ, હું તને લટકાવીશ ત્યારેજ જંપીશ. લટકાવું ત્યારેજ ખરી. કોઇ મને દોઢસો રૂપિયા આપે તોય નહિ કચુલું કે મેં તને આજે રહવારે નહોતો જાયો. હું બાઇબલને અડવા સરખી પવિત્ર નથી કેની, તે તને બતાવી આપીશ—તને શીખવી દઇશ કે ભવિષ્યમાં મારી સાથે કેવી રીતે વરતવું, કેવો વિવેક વાપરવો.

બ્લેકે: અરે, ઈશ્વર કરે ને હું મરતાં સુધી દુષ્ટ ને દુષ્ટ રહું ! ફીમી, તું મારા સામે થુંકે ઉરાડશે બાં સુધી હું બહુંય સાંખી રહેવાનો છું.

ફરી પાછી બારણે ધમાલ: અરે, અરે, આ શું ? કાઠી મૂકો, એમને ધક્કેલી-કાઠો. ના ના, મને નહિ. તું કોણ મોટો શેઠનો

સાળો છે કે તને રસ્તો કરી આપું ? અરે, મૂકી છાંડો. ના, ના. એનાથી અંદર નહિ જવાય. કંઈ બાધ ? ક્યો ઘોડો ? અરે, આમ ધક્કામુક્કી કરવામાં શો અરથ ? કાણુ કહે છે ? ના ! તું બોલ્યો ?

શેરીફ : સાવધ સમિતિના સભ્યો ! રસ્તો મોકળો કરો. કાયદાને નામે એ બધાને હડસેલી કાઢો.

સ્ટ્રેપરનો અવાજ : (બહારથી) હં, જોજ, ઝાલી રાખ, ઝાલી રાખ ! (બારણા પર આવી) લોકોએ ઘોડો પકડી આણ્યો છે. (સ્ટ્રેપર અંદર આવે છે. એની પાછળ પાછળ વેગનર જો છે. વેગનર જો એક મોટી ઉમ્મરનો ગાડાવાળો છે. તે કચેરીનો ચોરડો ઓળંગી ઠેઠ પંચ પાસે જાય છે. સ્ટ્રેપર ધક્કામુક્કી કરતો શેરીફ પાસે જઈ પહોંચે છે ને તેના કાનમાં વાત કરે છે).

શેરીફ : (સ્ટ્રેપરને) ના, ના, ખરેખર ?

સ્ટ્રેપર : હા, ખરું કહું છું. અહિંજ છે.

વેગનર જો : હા, હા શેરીફ ! ખરી વાત છે. અહિંજ છે.

સ્ટ્રેપર : હા, ને ચોરને પણ પકડી લાવ્યા છે.

એન્ડ્રીયો : તારે તો ખેંચેલા ચોર ન હોય !

સ્ટ્રેપર : ના, બાઈ માણસ છે. (ખેંચેલા ચીસ પાડે છે અને હાથ વડે આંખો ઢાંકી દે છે.)

આખું ટોળું : બેરી !

શેરીફ : બલે, એને અંદર આણો. (સ્ટ્રેપર બહાર જાય છે. શેરીફ બોલવું ચાલુ રાખે છે : શીમીને) હં ! ને એમ લખાડ લાવરી ! દે જવાબ ! ખેંચેલા વિષેની આ બનાવટી વાત જોડી કેમ કાઢી ? તારી બાજી શી હતી, બોલ !

શીમી : કંઈયે નહિ ! તમારા પર તો મેં કંઈ નથી દોલ્યું ને ? આ બધું બુકું ધાંધલ છે-જોજો ને !

(સ્ટ્રેપર અંદર આવે છે; એની સાથે એક બાઈ છે, બાઈના

મોંઠા પર તીવ દુઃખની કારમી કળા છે ને તે જોઈ અદાલતમાં સૌ કોઈ શાંત થઈ જાય છે અને એને બરાબર જોવા એક બીજાના ખલા પરથી ડોકીયાં કરે છે. રૂંદ્રે પર એને ટેબલને નાકે લઈ જાય છે. બાઈને જગા કરી આપવા ખાતર એલડર જરા સરકે છે.)

બ્લેકીઃ (ભયભીત દશામાં) શેરીફ, આ સ્ત્રી સાચી નથી— માયાવી છે. જરા ધ્યાન રાખજો. કદિ સપને પણ ન ધાયું હોય એવું કંઈ આ સ્ત્રી તમારે હાથે કરાવી મારશે. એજ પેલી મેલધનુષવાળી માયા ! એજ, એજ બાઈએ મારી આવી દશા કરી.

શેરીફઃ ચાલ, ચાલ, મુગો રહે. તું હજી હેબકમાં ને હેબક- માંજ છે. (બાઈને) ચાલ રે બાઈ, તું કોણ છે ? ને પારકા ઘોડા સાથે તું શું કરી રહી છે ?

બાઈઃ મારા બધુડાનો જીવ બચાવવા મેં તો ઘોડો લીધેલો. મેં ધાયું કે ઘોડો હશે તો દાકતર પાસે જઈ પહોંચાશે. મારો બધુડો ગળાના દરદથી ગુંગળાઈ મરતો'તો !

બ્લેકીઃ (અંતરમાં ગુંગળાતો પણ બહારથી હસવાનો પ્રયાસ કરતો) ગુંગળાટનું બચ્ચું—એજ એને માટે વાજખી શબ્દ છે. પણ એનો ગુંગળાટજ ખરો નહોતોને. જરા રહેને, મારો ગુંગળાટ જોવા મળશે. (પોતાને ગળે હાથ અડાડે છે—તેમ કરતાં એક ધુરડું બાઈ જાય છે.)

શેરીફઃ બચ્ચું ક્યાં છે ?

રૂંદ્રે પરઃ પગ જોડસનના વાડામાં—આંકડા પર. પગ એને માટે જનાઝો બનાવી રહ્યો છે.

બ્લેકીઃ (એના ગળામાં જાણે ભયંકર ડચ્ચરો બાગી જાય છે. મહામહેનતે જેમ તેમ બોલે છે.) મરી ગયું ! એ નાતું બચુડીયું ! —અરે, જેને ખાતર મેં મારો જન આપ્યો તે—ખલાસ ! (અચાનક બિહામણું હાસ્ય કરી ઉઠે છે)

શેરીફ: (એ હાસ્યના કર્કશ અવાજથી એના કાનના પડદાને અસહ્ય અણખટ લાગે છે તેથી) બહુ થયું હવે, તારો અવાજ બંધ રાખ, એ બંધ ન કરે તો એનાજ રૂમાલનો એને કોઇક ડૂંચો મારો. (બાઈને) બાઈ, એની કનવાર ન કરશો. દારૂએ અને સેતાની વૃત્તિએ એને ચક્રમ બનાવી મૂક્યો છે. આ બધી કંઈ બનાવટી બાજી તો નથી ને, રટ્ટેપર ? બાઈને કોણ ખોળી લાવ્યું ?

વેગનર જો: હું, શેરીફ સાથ ! એમાં કશું તરકટ ખરકટ નથી. લાલા પર્વતની પાસેના વાંકવાળા રસ્તા પર મારો ને એનો ભેટા થયો. બાણે સુનમુન જેવી એ બિચારી જમીન પર બેઠેલી હતી—ખોળામાં મુડદા સાથે. ઘોડો રસ્તાની બીજી બાજુએ ચરતો હતો.

શેરીફ: (ગુંચવાતાં) આ વળી ગોટાળામાં પાંડળો ! (બાઈને) દાકતર ખોળવાને સારૂ એહડર ડેનિયલના તબેલામાંથી ઘોડો ઉપાડી જવાનું તને કેમ ઊગી આવ્યું ? જોડેનાજ ઘરમાં એક દાકતર તો મૂએલો છે !

બ્લેંકો: (પોતાનું પરસેવે લીનું લાલચોળ કપાળ લૂછતાં અને કટાક્ષભાવે ખુશમિજ્જળ થવાનો પ્રયાસ કરી) વાતોના વાળુએ કંઈ ન વળે, બાઈજી ! એ ઘોડો તમને ઘોડાના ચોર કનેથીજ મળેલો. એણે તમને આપ્યો કેમકે એનું હૈયું પોચું રૂ જેવું, તે પેલા માંદલા બચુડીયાની વાતો તમે સળવી શણગારીને કરી એટલે પીગળી ગયું. ચાલો, સધળો ખુલાસો થઇ ગયો—મારા પર હવે કંઈ રહ્યું નહિ. હું એવો છુંજ નહિ. કોઇકના બચુડીયા માટે પોતાનો જીવ જોખમમાં નાંખે એ બીજા—હું નહિ તો !

મુખી: ચાલ ચાલ હવે, તું એને શું બોલવું તેના પાઠ ન પઢાવ. બાઈ તો કહેતી'તી કે ઘોડો પોતેજ લીધેલો.

બાઈ: હા, મેં લીધેલો—મને રસ્તે મળેલા એક માણસ પાસેથી. મને તો લાગ્યું કે બહા બગવાનેજ બાણે મારે માટે ફિર-

સ્તો મોકલ્યો ! બધાય વખત એવાને એવાજ વિચારમાં ઘોડા પર બેસી હું હરખાતી હરખાતી આ બાજુ આવી. પછી મને સમજાયું કે બહુડો તો મારા હાથમાં ને હાથમાં સાવ લાકડા જેવો થઇ ગયેલો ! એક બાજુ મને આમ ઘોડો મોકલી આપવો અને બીજી બાજુ મને આમ નિરાશ કરવી એવું ધાતકીપણું પરમેશ્વરથી કેમ બન્યું હશે ? પરમેશ્વરથી એવા કેમ થવાય ?

બહે કોઃ એનો તો એવુંજ કરવાનો સ્વભાવ છે !

રૂપરઃ આપણે એ બાબત સાથે કશી લેવાદેવા નથી. પેલો માણસ તે આજ. ખરું ને ? (બહેકો પ્રત્યે આંગળી કરે છે)

બાઈઃ (લયભીત ભાવે બહેકો તરફ જોયા પછી બરાબર સાવધ થાય છે અને પછી પંચ તથા શેરીફ તરફ જોઇને કહે છે) ના

સુખીઃ જુકું.

શેરીફઃ બાઈ, તમારે સાચુંજ કહેવું જોઇએ. કાયદાનું ફરમાન એવું છે, તમે ક્યાં નથી જાણતાં ?

બાઈઃ એ માણસ તો સાવ નહારો લાગતો'તો. એણે મને ગાળો ભાંડી—શાપ આપ્યા—મારા બહુડાને પણ કંઈ કંઈ સંભળાવ્યું—પ્રભુ એને માફ કરે ! પણ પછી એને કંઈક થઇ આવ્યું. હું જીવ પર આવી ગઈ હતી. મેં બહુડાને એના હાથમાં આપ્યો. ને બહુડાએ બચુકલી આંગળી એને ગળે ફેરવી કંઈ કંઈ ગેલ ક્યાં—બાપાજી, બાપાજી, કહ્યું—સુખી પણ કરવાનો પ્રયાસ કર્યો. એ વેળા તાવથી શરીર સસડી જતું હતું ને એનું મગજ ઠેકાણે નહોતું. પેલાએ કહ્યું કે બચુડીયું ભારે સરસ છે—એની સુખીમાં હું ફસાવાનો ને એને ખાતર ફાંસીએ લટકી મરવાનો. પછી તો એણે મને ઘોડો આપ્યો અને રડતો ને હસતો ને જાતજાતનાં નહારા ગંદા શબ્દો પ્રાર્થનાને રાગે લલકારતો ચાલ્યો ગયો. જાણે એનામાં સાતે સેતાન આવી વસ્યા હોય તેવો એણે દેખાવ કર્યો !

રોપર: બાઈ જુકું બોલે છે. (શેરીફને) બેન્જામીન, એને સોગંદ લેવડાવો.

શેરીફ: એ ચિંતા તારે શીદને બેઠાએ ! રોપર, તું ચાલાક છે પણ હજી તું શેરીફ નથી થયો. એ કામ મારું છે. તું તારે બેચા કર. હું કશુંલ કંઈ છું કે મામલો મુશ્કેલ થઈ પડ્યો છે. બે પેલો માણસ તે બેન્જામીન હોય તો, એક સંસ્કારી ગોરી રમણી તરીકે બાઈ એને છેલ્લે નજ દઈ શકે. ક્યાં તો છેલ્લે દેવો પડે યા તો સોગંદ પર જુકી સાક્ષી દેવી પડે, એવી દશામાં એ બિચારીને ન મૂકવી ઘટે. બીજી બાજુ કોઈક બાઈની નાજુક લાગણીને લીધે ઘોડાનો ચોર છટકી જાય એવી પણ આપણી મરજી નથી.

મુખી: નહિજ—નથીજ. ને છટકી જાય એવો આપણો ધરિદો નથીજ—હું ત્યાં સુધી પંચનો મુખી છું, તે દરમિયાન તો નહિજ.

બેન્જામીન: (એકદમ બેચેન) સાવ સડેલો મુખી ! તદ્દન ઢબ્બુ પડેલો !

શેરીફ: મુંગો રહે, મુંગો રહે. ઇશ્વર આમાંથી કંઈક રસ્તો બતાવી આપે છે. બે બાઈઓએ બેન્જામીન ઘોડા સમેત બેચો. એક નાજુક ભાવનાને વશ થઈ એ વાત કહી શકે તેમ નથી. એવી નાજુક લાગણીનો બીજી બાઈમાં મુદ્દલ અભાવ છે એમ કહું તો તે મને માફ કરે. તે જરૂરી સાક્ષી આપી શકશે. શ્રીમી ઇવાન્સ, તેં સોગંદ તો લીધા છે. ને ઘોડો લઈ જનારને તેં બેચેલો, ખરું ?

શ્રીમી: હા, બેચેલો ને તે માણસ એવો નહારો, પીધેલો, સડેલો, લખાડ ફૂતરો હતો કે કોઈ સ્ત્રીને મદદ કરવી તો દૂર રહી, પણ નુકસાન કરવાનીજ પેરવીમાં રહે. કોઈક દહાડો ય રોણે કંઈ સારું કામ કર્યું હશે તો તે કેદમાં ને કેદમાં—પોતે શું કરે છે તેવું જ્ઞાન ન હોય ત્યારેજ. એટલે એને લટકાવી માર મારવામાં કશું નુકસાન નથી. આ બાઈ પણ કહે છે ને કે પોતાને ગાળો દેતો

ને અચ્ચાંએ સાંભળવા ન ધટે એવા પાપી રાગડા તાણુતો લલકારતો એ ચાલ્યો ગયો.

ખેલેકો: (કચવાટમાં) એ રાગડા કંઈ મેં અચ્ચાંને સાંભળાવવા નહોતા તાણ્યા,—ઝેરી સાપણ !

શેરીફ: એ બધા સાથે અમારે કશી પંચાત નથી. તારે જે સવાલનો જવાબ આપવાનો છે તે એટલો જ કે પેલો માણસ તે ખેલેકો જ કે નહિ ?

ખાઈ: ના—હું સાફ કહું છું કે ના. હું સોગંદ પર કહું છું. શેરીફ, આ માણસને લટકાવી ન મારશો—નજ મારશો. જોઈએ તો એને બદલે મને મારી નાંખો. મારે હવે દુનિયામાં જીવવા જેવું કંઈ રહ્યું નથી. તમારી મકદ્દર શું, કે મારી સાક્ષી વિરૂદ્ધનું આનું કહેવું તમે કયુલ કરો. એણે કદિ માતૃત્વ નથી અનુભવ્યું—એના ઝહેરા પરથી મને દેખાઈ આવે છે તો !

ફીમી: (એકદમ ડંખાઈને) ગમે તેમ, તું ગમે તે કહે તોય હું એને લટકાવી શકીશ. તનેય હવે તારા બચુડાનો લ્હાવો પાછો બહુ મળવાનો ને—પગ જેકસનના વાડીમાં પડેલા મુડદાનો !

ખેલેકો: (એકદમ ચીસાડો પાડી ફીમી તરફ ધસી જતાં) એવું કંઈ જોલી તો તારી ડોકી મરડી નાંખીશ, સમજ ? (એ ફીમી પાસે જઈ પહોંચે તે પહેલાં માણસો એને પકડી રાખે છે.)

ફીમી: (ખેલેકો એના તરફ આવવા તરફડીયા મારે છે તે વેળા મશકરી કરતાં) હા, હા ! ખેલેકો પોસ્ટેટ ! તું મને નથી અડી શકવાનો—ને હું તો તને લટકાવી શકીશ. હા ! હા ! તને બતાવી આપીશ. હું તો તારી ડોકીએ મરડીશ ને તારી ગળચી પણ દાખીશ. (ખેલેકોને બધા ધસડીને એના પિંજરા પાસે લઈ જાય છે તેને અઢેલીને, થાકેલો, હાંફતો એ ઉભો રહે છે). એડર, મને ફરીથી સોગંદ લેવડાવો. હું એને ઠામ પાડી દઈશ. અને તું તારે (પેલી બાઈને)

અહિંથી ચાલી જ—તારૂં માંદલું મોંદું ખસેડ મારી સામેથી.

રૂપરૂઢ: હા, જરા એના તરફ પીઠ કરીને ઉભી રહે તો બાઈ, એટલું કર.

બાઈ: ખુદાને ખબર છે—એ ખૂન કરે તે વેળા મારેય એનું મોંદું નથી જોવું તો—તેની (પોતાની શાલ પોતાના માથા પર નીચી વીંટાળે છે.)

શેરીફ: હવે—હવે, મીસ ઇવાન્સ, ટુંકે પતાવો. તમે આજે સહવારે જોયેલો માણસ તે આ કેદીજ કે નહિ? હા કે ના?

ફીમી: (જાણે વાયુ થયો હોય તેમ) કહીશ, કહીશ, ઝટપટ કહી દઈશ. મને કંઈ પોત્તી ઘેંસ ન માનશો.

શેરીફ: (ધીરજ ગુમાવી) આમ જો, હવે આ બધું અતિશય થઈ ગયું. ફીમી ઇવાન્સ, તું આટલું સાચેસાચું કહી દે—અમારે તારો બીજો એક શબ્દે સાંભળવો નથી. આ કેદી તેજ પેલો માણસ હતો કે નહિ? સોગંદ પર કહે.

ફીમી: સોગંદ પર—મારા જીવના સોગંદ પર (એકાએક પાછી પડતી) અરે ખુદા! પેલા બચ્ચાએ ગળે હાથ ફેરવી એને પીગાળ્યો—મને, મને—(એકદમ ધ્રુસ્કે ધ્રુસ્કે રડી પડે છે અને પેલી બાઈને ઠપકો દે છે) તેં—તેં ને તારા રડમસ ચહેરાએ મારી હિંમત ભાંગી નાંખી. મને પાછી પાડી. (જાણે જીવ પર આવી) ના, એ નહોતો. એણે મારું અપમાન કર્યું તેના ડંખમાં હું તો એ બધું બોલી ગઈ. મેં એને ઘોડા સાથે કદિય જોયો હોય તો—તો આ ધડીયે મારું મુડકું પડજો!

(બધા લાંબો દમ લે છે. તદ્દન નીરવ શાંતિ.)

બેન્ડેકો: (ફીમી તરફ જોઈ ધીમે સાદે બોલે છે) પોત્તી—સાવ પોત્તી! ઘેંસનો અવતાર! મારી પેટે પલળી ગઈ! જેની ઇચ્છા નહોતી તેજ કરી મારું. (પોતાની ટોપી લઈને પોતાના ચાલુ હાથે-

શને સાદે શેરીફને કહે છે) ત્યારે હવે હું જઈ શકું છું—શેરીફ સાખ!
સ્ટ્રેપર: ઉમો રહે, ઉમો રહે હવે.

મુખી: ના, ના, જય શાનો? અમારું ચાલે ત્યાં સુધી તો નહિ જ.

જુવાનો: (ખારણાનો રસ્તો ઘેરી લઇ) છે ત્યાંજ ઉમો રહે. છે ત્યાંજ ઉમો રહે, ઉમો રહે. હજુ વાર છે, લાલાજી! ઉતાવળ શીદને કરો છો? એને જવા ન દેશો. ના, ના નહિજ. (ખલેકો હાલ્યા ચાલ્યા વિના ઉમો રહે છે એની આંખો સ્થિર થઇ ગઇ છે. એના મગજમાં કંઈ વિચારો સખત ચાલી રહ્યા છે. એના કાન આસપાસના અવાજો નથી સાંભળતા એવું દેખાય છે.)

શેરીફ: (ગંભીર ભાવે ઉભા થઇ) ચાલો, ચાલો, ચૂપ રહો. શાંતિ. હજુ જરા વાર છે. હું માની લઉં છું કે શેરીફને અને ઘોડાનો માલિકને સંતોષ થાય તો પછી કંઈ કહેવાનું કે કરવાનું રહેતું નથી. મેં આગળ ઘણીએ વાર ટીકા કરી છે કે આ અદાલતમાં વાંધોજ મોટો એ છે કે એમાં જે તે શેરીફજ બની પડે છે. પણ હું કહી દઉં છું કે આજે શેરીફ એકજ છે ને એકજ રહેશે—તે આ આપનો નત્ર સેવક. હું પંચના મુખીને એ વાતની યાદ આપું છું—સ્ટ્રેપર પણ એ ખ્યાલ ખોઇ ન બેસે. ઘોડાનો માલિક પણ હુંજ છું.—એ વાતની કોઈ ના પાડી શકવાનું છે કે? (શાંતિ સ્થાપના) હીક ત્યારે. મારે અભિપ્રાયે કોઇક મરતા ખાળકને દાકતર પાસે ઝટપટ લઈ જવા માટે પારકો ઘોડો ઉપયોગમાં લેવો એ કંઈ ચોરી નથી—અલ-ખત ઘોડો જેવો ને તેવો પાછો મળે તોજ. આજના મામલામાં ઘોડો પાછો મળી ગયો છે. હું નિર્ણય આપું છું કે ઘોડો ચોરાયોજ નથી.

નેસ્ટર: કાયદો કંઈ એવો નથી.

શેરીફ: નેસ્ટર, અદાલતનું અપમાન કરવા માટે હું તમને એક ડોલરનો દંડ કહું છું ને તે દંડ આ મકાનમાં આપ પધારો તે પૂર્વે

હું જાતેજ વસુદ્ધ લઈશ. ને જીવાનિયાઓની ખરી ગમ્મત જતી રહી તેથી તેમને માટે આ રહી નવી રમુજ. હું બહાર ઉભો રહીને ટોપી ધરું છું, ને જ્વેંકો પોસ્ટનેટને ફસામણમાં નાંખનાર એ નાના બચુડીયાની ગરીબડી મા માટે સૌ કોઈ એમાં પૈ પૈસો શક્તિ મુજબ નાંખે. બસ ?

જીવાનો: ઉધરાણું ? ઉધરાણું ? એમાં તે વળી રમુજ શી ? આ તે કંઈ ઐરાં બાવડાંની સલા છે ? જહનમમાં જાય ઉધરાણું ! ગમ્મતને નામે લમરડો !

શેરીફ: (અનુસંધાનમાં) ગમ્મત સમજાવું લાઇઓ ! ગમ્મત પૈ પૈસો આપવામાં નથી, તેટલી બીજાઓ છટકી જવાની ખટપટ કરે તે જેવામાં છે. આમ સૌને અરસપરસ અચ્છી મઝા પડશે. જ્વેંકો પોસ્ટનેટ ! સાવધ સમિતિના સંરક્ષણ હેઠળ તને છોડી મૂકવામાં આવે છે—પણ એવી શરતે કે તારે ખટપટ આ ગામમાંથી અગીયારા ગણી જવા. ગામ બહાર જાય પછી કોઈ જવાબદાર નથી. આ ગામ તારા જેવા માટે સોંપવાળું નથી. ને તારે ઉતાવળ છે, એટલે જો રીતસર કિમ્મત આપે તો મારો ઘોડોય તને આપી દઉં. ચાલો રે, છોકરાઓ ! હું બરણે જાઉં, નહિ ત્યાં સુધી કોઈએ બહાર જવાનું નથી. અદાલતનું કામ મોકુફ કરવામાં આવે છે. (શેરીફ બહાર જાય છે.)

રૂપર: (બારણે જતાં જતાં પ્રીમીને) હવે તું તારે રસ્તે ને હું મારે. સાંભળ્યું ? તું તારે ને હું મારે. (શુષ્ક જડ લાવે એ બહાર જાય છે.)

ફીમી: (એની પાછળ ખૂસો પાડતાં) ઓહોહોહોહો ! જાણે તારા વિના હું મરી જતી હોઉં ને, તેમ ! જા, જા, તું તારે જ પેલી સુક્કી સલેપાટ પાસે. ક્યારનોય તું તેને માટે તરફડી રહ્યોતો ને !

સુખી: (જ્વેંકોને, જતાં જતાં) તારા જેવાને જોઈનેજ મને

ટાઢીયો આવે છે ટાઢીયો. (ખેલેકા કેવળ શાંત રહે છે. મુખી ધૂણા-
બરી રીતે થુકે છે અને સ્ટ્રેપરની પાછળ પાછળ બહાર જાય છે.
પંચના સભ્યો પણ પોતાના જગાએ ચાલી નીકળે છે. માત્ર નેસ્ટર
પુરશીમાં ઢળા પડી ઘોરવા માંડે છે કેમકે એણે ખૂબજ ઢીંચેલો છે.)

ખેલેકા: (પોતાના પિંજરા પાસેથી એકદમ ટપલ પાસે
જઈ એક કુદકે તેના પર ઉભો થઈ જાય છે.) છોકરાઓ, આજના
મામલા પર ને તેમાંથી લેવાના બોધ વિશે હું તમને ઉપદેશપૂર્ણ
વ્યાખ્યાન આપવા ઇચ્છું છું.

જીવાનો: (એની આસપાસ કુંડાગું વળી) હા, હા, બાપુ
ચાલવા ઘો. ચલાવ, ચલાવ.

ખેલેકા: ચાલો, ખેલેકા બાપુ દરે છે. સૌ મુંઝા રહો.
અરે દોષ વાળું વગાડો. ચાલો બધા બંદગી કરીએ.

નેસ્ટર: (ઉંઘમાં ને ઉંઘમાં ઉથલી પડતાં) જા, જા, આ
ગામમાં તારું મોંદું ન બતાવીશ. નીકળ અહીંથી, મારે તારું ડાચું
નથી જોવું.

ખેલેકા: (નેસ્ટર તરફ આંખળી કરી-કડક રીતે) દહેરામાં
દાડીયો ! ઉપદેશકને હેરાનગતિ કરે છે. એને બહાર કાઢો, બહાર
કાઢો.

જીવાનિયાઓ: (નેસ્ટરને ધુતકારી બહાર હાંકી કાઢતાં) ચાલો
નેસ્ટર કાકા-નીકળો બહાર. બહાર જાઓ બહાર. જાઓ જાઓ,
શેરીફસાબના ઉધરાણામાં કંઈક ફાળો ભરો, જાઓ. ઉઉઉઉઉ
-નેસ્ટર કાકા !

નેસ્ટર: ખઢીક જાય જહન્નમમાં ! ફાંસીએ ચઢતાં ખઢીક કેરી ?
(બારણા પર) બાપલો નરો !

(બધા એને બહાર હડસેલી મૂકે છે)

ખેલેકા: બહાલા પ્યારા બન્ધુઓ—

એક જુવાનિયોઃ બહાલા પ્યારા બ્લેકો—

બ્લેકોઃ ભલે ભલે, ઘણા ઘણા ભાઈઓ ! બન્ધુઓ, આ દુનિયા સાવ સહેલી છે.

બીજો જુવાનઃ ને ખુદા ખેર કરે. આપણુ પાપીઓ પર રહેમ કરે. (ખુબ હસાહસ)

બ્લેકઃ (ભાર પૂર્વક) ના—એ વાત ખોટી. પાપી છીએ પાપી છીએ કહીને પ્રલાપ માં જશો. હું શું દુઃખિયો પાપીઓ છું ? ના રે ના—હું તો નકામે છું—પોકળ નીકળ્યો છું. તમારા સૌની પેઠે મેં નહારા બનવાની શરૂઆત કરી. તમેય સૌએ નહારા બનવાથીજ શરૂઆત કરી; કેમકે નહિ તો તમે આ, શહેરને નામે ઓળખાતા ઉટંગ, ચરકેલ, ચરપટ્ટી શંભૂમેળામાં હોતજ નહિ. મેં ખુલ્લો રસ્તો લીધો, કેમકે સેવકને લાગ્યું કે બંદા મરદ છે—કંઈ રડકુ, ડરકુ, ચોચાંશી લાખનો ચકાવો જેમ તેમ પૂરો કરવા માટે દુનિયામાં પેદા થયેલા પોચાપચાક ભગત બાવા નથી. દર રવિવારે આપણે દેવળમાંનું દોઢ ડહાપણુ સાંભળતા. પાદરી બાવા શઠં પ્રતિ સત્યમ્નો બોધ દે પણ ન્યારે મુદ્દાનો મામલો હોય ત્યારે તો એજ ઉપદેશના કરનારા એમ કહેતા કે શઠં પ્રતિ શાઠ્યં. ઘોલડુંમારે તેને ધપ્પો મારવાનોજ ને દોઢીયા હાથ કરવા. ન્યારે બધાં ધરમની સોનેરી શીખામણોની મને યાદ આપતા ત્યારે જાણે આંખ આડાકાન કરી હું થુથુ કરતો. પણ ન્યારે એમ કહેતા કે ભાઈ, જરા રસ્તાસર જાંદગી ગાળ, જેથી ઉંચી છાતીએ ચાલી શકાય ને બીજાએને નરકમાં જવાનું પણ કહી શકાય ત્યારે—ત્યારે વળી મારે ગળે કંઈક ઉતરવું.

જુવાનોઃ ભલે, ભલે, ખરી વાત. સાચું. અચ્છી કહી, બ્લેકો કાકા ! સો ટચનું સુનું ! અહાહાહા ! આહ !

બ્લેકોઃ હા, પણ સરવાળે શું થયું ? હું ખરેખર નહારો નીવડ્યો ખરો ? ખરેખરો મરદ—સંગીન મરદ નીવડ્યો ? પોતાનુંજ

ધાયું કરે ને સીધી રીતે બીજની મારફત ધાર્યો લાભ મેળવે એવો મરદ નીવડ્યો ? ના, હું તો એવો પોચો પોતીયાદાસ નીવડ્યો કે એક બાઇ માણસ મારી પાસે મારી જીંદગીના આધાર રૂપ ઘોડો પડાવી મઘ ને તે ગુમાવ્યા પછી બંદો મેઘધનુષ જોતો જોતો ઘાસ પર બેઠો ને સ્ટ્રેપર કેમ્પના છટકામાં પટ દબને પકડાઇ ગયો ! આ સ્ટ્રેપરડો-જેનો બરડો હું કે તમે કોઈ પણ જોત જોતમાં બેવડો વાળી નાંખો-તેને હાથે પકડાઇ ગયો ! ના, ના હું તો સાવ પોકળ નીવડ્યો-સાવ નકામો નીવડ્યો. આ પાદરી બાવા એલ્ડર કરતાંયે નકામો ! ને તમેય બધા મારા જેવાજ પોટળીયા-મારા જેવાજ સડેલા.-નહિ તો તમે મને બીર્યા વિના રહોજ શાના ?

એક જુવાન : હજુયે શું વહી ગયું છે-તારી મરજી હોય તો.

બીજો જુવાન : હા, હા તને માફું લાગતું હોય તો હજુયે કરી નાંખીએ.

બ્લેકો : ના, હવે તમારામાં સેતાન રહ્યોજ નથી. આપણે બધાય પોકળ છીએ. આપણામાં કોઇ પાકું સાફુંયે નથી ને કોઇ પાકું રૂંધે નથી.

એલ્ડર ડેનિઃ : ઉપર આસમાનમાં એક છે તે-બ્લેકો !

બ્લેકો : હવે એસ, તને એને વિષે શી ખબર છે ? તું તો જાણે હંમેશા એવીજ રીતે વાત કરે છે કે તારા જેવા સડેલાની સડેલી પરવાનગી લીધા શિવાય એ ભગવાન થતો કદિ જાણે કશું કરતોજ નથી ! કહેને, બોલને, બાઇનો બચુડો મરી કેમ ગયો ? કહે, જોઈ, તારાથી કહેવાતું હોય તો ! એની-ભગવાનજીભાઇની-બચુડાને મારવાની ઇચ્છા તો હોયજ નહિ. ને છતાં-પોતેજ એ બચુડા સાથે નિર્દય બનવાનો હતો ત્યારે મને એણે એ બાળક પ્રત્યે પોચો પચાક કેમ બનાવી નાંખ્યો ? ગરીબ બિચારા નિર્દોષ બચુડા પ્રત્યે એ નિર્દય શા માટે થયો, ને મારા જેવા સડેલા સીદી પર એણે રહેમ-

દીલી કેમ બતાવી ? શેરીફદાદો કેમ એકદમ પીગળી ગયો ? હું જતે કેમ પીગળી ગયેલો ? શીમીનું હૈયું કેમ છેલ્લી ધડીએ પોચું પડી ગયું ? આ-આ એવી કંઈ ચાલખાજી છે, જે આપણી તમામ રમતને ઉથલાવી નાંખે છે ? મને એમ તો નક્કી લાગે છે કે એ ખાજીઆ રમાધ રહી છે. આપણી સૌની સડેલી ખાજી એવી છે કે જેને લીધે મને લાગે છે કે હું સાવ નકામો છું ને તમેય બધા મારા જેવાજ કચરપટ્ટી છો. ખીજી ખાજી મૂરખાધ ભરેલી હશે-પણ એ સડેલી નથી. ન્યારે શેરીફ એ ખાજી ચલાવી ત્યારે એનો સડો થંભી ગયો. ન્યારે શીમીએ એ ખાજીનો ખેલ માંડ્યો ત્યારે જાણે એના જીવનમાં નવોજ પડદો ઉપડતો હોય એન લાગ્યું ! ન્યારે મેં એ ખાજી ખેલી હતી ત્યારે મને લાગ્યું કે હું ગંધડો બન્યો. મેં જનતેજ પોતાને ગાળો ભાંડી-પણ છતાં, પણ છતાં મને મારું નફારાપણું સરકી જતું લાગ્યું !

એકદર ડેનિઃ એ તો જગનનો નાથ તારા આત્મા દ્વારા ખોલી રહ્યો હતો તેથી, તેથી.

બહેનકે હા, હા ! તને જગતના નાથની બધીજ ખબર છે, ખરુંને ? પોતાની બધીય ખાનગી ખાનગી વાતો એ તને કહે છે ખરુંને ? તારા આત્માને ધક્કો ખેસે એવું એ કદિ કરવાનોજ નહિ, ખરુંને, પાંદરી ખાવા ? હાં ! ત્યારે પેલા બજીડાના ગળાના દરદનું શું ? એ દરદ તો એણે ધણું આગળથી મોકલી આપ્યું હશે. કદાચ એ વેળા એને એજ સારું લાગ્યું હશે. પણ પછી ન્યારે વાત વંદી ગઈ ત્યારે એ દરદને શિકસ્ત આપવાને એણે મારી ને તારી યોજના કરી. ખરાબર, એણે આપણનેય અમસ્તા તો થોડાજ બનાવ્યા હતા ? તારી દલીલ. ને વળી આપણા વિના ચાલે, એમ હોત તો એ આપણુ-ને બનાવતજ નહિ-ખરુંને ? અહાહાહા ! ખરાબર, એટલાજ ખાતર આપણો અવતાર થયેલો. મારા જેવા સડેલા દારૂખાજ કાળોટીયા

થવા ખાતર કે શીમી જેવા નિરૂપયોગી કુલકટાક બનવા ખાતર એણે આપણને બનાવેલાજ નહિ-કદિ બનાવેજ નહિ. એણે મને પેદા કર્યો કેમકે એની પાસે મારે સાર કંઈક કામ હતું. જ્યાં સુધી એ કામ તૈયાર નહોતું, ત્યાં સુધી એણે મને વૂંડી જવા દીધો, ને પછી જ્યારે તૈયાર થયું ત્યારે ફાંસી મળે કે કુલ મળે તોય મારે તે કરવું પડ્યું. ને હું તમને કહું છું કે મારું પાપીપણું જાણે એમાં ટળી જતું લાગ્યું-પણ, પણ એટલું લાગ્યું કે કોઈ મારા પર જોર કરે છે-મને આગળ હાંકે છે. ગમે તેમ, પણ મારી જીંદગીની એક ક્ષણ પણ મને મારી પાપીપણું જતું રહેલું લાગ્યું ખરું. ને બીજી વાર એજ અનુભવ મેળવવા માટે હું બળતી લાલમાં કૂદતાં સુધાં નહિ કરું. આમ જુઓ, જુવાનડા, તમારામાંથી શીમીને પરણવા કોણ તૈયાર છે ?

જુવાનો: (અતિશય ઘોંઘાટ કરતાં) બોલો, બોલો, કોણ પહેલ કરે છે ? શીમીની સાથે કોણ પરણે છે ? ચાલ, ચાલ, જોક ! કમ્મર કસ. પીટર, તારે માટે તો આ સોનેરી તક છે. ચાલો, શીમીના વરરાજા, બહાર પડો ! ઓહોહો ! શીમીબાઈ ! શીમી !

દીમી: (હુંકે પતાવતાં) ચાલો, ચાલો, જગ્ગરદાર, મારું નામ બોલ્યા છો તો ! ચૂપ રહો.

બહેકો: શીમી તો રાજસ્તાનું ગુલાબ-નહિ વાર ? તમે સૌ એને આ પરગણાની નહારી સ્ત્રીઓની સરદાર માનતાંતા, ખરુંને ? પણ જુઓ-નહારી સ્ત્રી તરીકે એ પોકળ નીવડી. હું પણ નહારા માણસ તરીકે છૂ ગયો. માટે ચાલો, ચાલો, ડેનિયલ પાદરી બાવા ! અમને બેને પરણાવી દો, જેથી અમારાજ કુટુંબમાં તમામ પાપીપણું ઘેરાઈ રહે. કેમ, શીમીબાઈ ! શો વિચાર ?

દીમી: બારે પાડ, મહેરબાન ! પણ હું તો એવા કોઈકને પરણીશ જે રૂડું કામ કરતાં શરમાઈ ન મરે-અક્કલ ગુમાવી ન બેસે.

અચ્ચાંને નવું રમકડું મળે તેના જેવો તું તો છે.—તું ને આ તારી દમ વગરની દયામાયા !

બાઈ: અરે, પોતાને જનને જોખમે આવું કરવા કેટલાક તૈયાર થતે વાર ?

ફીમી: ઓહોહો, એટલી બધી ઓવરાધ પોવરાઈ ગઈ હોય, તો તું જ એને પરણી નાંખની, બા. તારા જેવી ભલી વહુ એને નહિ મળે, સમજ કે ?

બાઈ: મારા બચુડાના બાપનીયે મેં બહુ ચાકરી કરી છે. મારે હવે જીંદગીમાં બીજી વાર ભલી વહુ નથી થવું તો ! કઈ ધૈરી થવાની હતી જે ? મારે તો હવે એવા સાથે પરણવું છે, જે મારી ચાકરી કરે—ભલો વર થાય.

બહેકો: છે કોઈ તૈયાર, જીવાનો ! આ શરતે છે કોઈ તૈયાર ? (બધા જીવાનો દશરિયો ધુણાવે છે) સડેલી, સડેલી આપણી બાજી સાવ સડેલી છે. આ રહી એક ભલી, મગ્નની બાધ, પણ એ બિચારી ય ભલમનસાઈથી કંટાળી છે કે એમાં કશો સાર નથી; ખનવાનોજ વખત આવે છે.

હાના: અરે, પણ દુનિયામાં બધુંજ સીધું હોય તો પછી આપણા જેવા માટે કરવાનુંજ કંઈ ન રહે. રહેવાનું હતું ?

એલરડેનિઃ ભાઈઓ, આનંદી રહો આનંદી, ને પ્રભુને પંથે વળો.

બહેકો: ના, ના. પંથે ન જોઈએ ને બંથે ન જોઈએ. સાંકડા ય નહિ, ને પહોળા ય નહિ. ભલા પણ નહિ, ખુરા પણ નહિ. કશું સારું નથી, કશું ખરાબ નથી. પણ, ખરું કહું છું, જે બાજી ચાલે છે. એક સડેલી ને એક સર્વોત્તમ. હું સડેલી બાજી ખેલતો'તો. પણ સર્વોત્તમ બાજી મને રમાડી ગઈ ને હવેથી હું એ સર્વોત્તમ બાજીનીજ હિમાયત કરવાનો. આમિન. ભાઈઓ, સભા ખરખારત

કરો—ચાલો જોડેની વીંશીમાં ઉઝાણી; મારે ખરચે. (ટેબલ પરથી ભુસકો મારી ઉતરે છે.)

જુવાનો: ખરું, ખરું, ખલેંકો બાવા ! ખરું. ઉઝાણી, ઉઝાણી. ચાલો ઉઝાણી. શરખત ને ભજ્યાં ! ચાલો, ચાલો, ભાઈઓ ! ખલેંકો ઉઝાણી આપે છે. ચાલો, ચાલો—એડરને ત્યાં. હુરે ! હુરે ! (પાદરી એડરને સાથે ઘસડતા ઘસડતા બધામ બહાર દોડી જાય છે)

ખલેંકો: (શ્રીમીનો હાથ ધરતાં) હરત ધૂનન, શ્રીમી !

શ્રીમી: જા, જા, કાળોટીયા !

ખલેંકો: અરેરે, વળી પાછો હું પીગળી ગયો—પેલા બચુડીયા-ના લાડથી પીગળેલો તેમ—મને અચાવવા ખાતર બગડી જઈને તું સોમંદપૂર્વક જુકું બોલી તેમ !

શ્રીમી: આહા ! ઠીક, ઠીક, લે ! (બંને જણા હાથ મેળવી હલાવે છે.)

દર રવિવારે પ્રગટ થાય છે.

માટે બાજે સ્ત્રીઓને હાથે લખાતું; આખા હિન્દુ-
સ્તાનમાં સ્ત્રીઓનું પહેલું અને એકલું,
રસભર, રૂપાળું સાપ્તાહિક.....

સ્ત્રી:શક્તિ

શું વાંચશો ? સ્ત્રી જીવનના વિવિધ પ્રશ્નો અર્થે છે.
દેશદેશની સ્ત્રી પ્રવૃત્તિની તદ્દન નવીન અને અપ્રસિદ્ધ માહિતી
આપે છે. આખા ગુજરાત અને હિન્દની બહેનોની જાગૃતિને પોષે
છે. શુદ્ધ વિકાસ કરનારી ધનામી હરિકામળો આપે છે. જુદા જુદા
દેશોની વીરાંગનાઓની હકીકત આપે છે. રંગભેરંગી ચિત્રવાળા
સુંદર પુઠા તથા અવારનવાર બીજા સચિત્ર લેખો સાથે બે ઘડી
મોજા જેવા કદ અને રૂપમાં (બાંધેલું) પ્રગટ થાય છે.

ધેરેધેરમાં એને મંગાવી પોષણ ઉત્તેજન આપી
ગુજરાતની સ્ત્રી પ્રવૃત્તિને વેગ આપવાની જરૂર છે.

લવાજમ: ધણું સસ્તું, ભેટ પુસ્તકના તથા પેપરના ટ-
પાલ ખર્ચ સાથે ઠા રાખેલું છે. અને તે મનીઓર્ડરથી મોકલ-
વાથી ભેટ પુસ્તક મળે છે, વીં પીંથી મંગાવનારને ભેટ પુસ્તક
અપાતું નથી, માટે મનીઓર્ડર કરવો.

કેટલું સસ્તું? : આટલું લવાજમ તો સ્ત્રીઓનાં મા-
સિકા લે છે, તે જોતાં તેનાથી ચાર ગણું સસ્તું છે. કેમકે દર
અંકે તેનાથીયે મોટાં કદના પં પાના અપાય છે. વળી લવાજમ-
માંથી ૧) રૂ. તો ટપાલ ખર્ચનોજ જાય છે. લખો:—

સ્ત્રી:શક્તિ: સુરત

સચિત્ર બાળવાર્ષિક

મધ પૂડો

આ

જે

જ

સ્સભરી કવિતાઓ.....

લાડ કાવ્યો.....

પરીઓની વાતો.....

વિજ્ઞાનની રમુજો.....

નવી નવી રમતો.....

ઇતિહાસ કથાઓ.....

પ્રેરક ચરિત્રો, સમશ્યાઓ

પ્રાયડા.....

અને.....

એવું બીજું ધાણું.....

વળી પાને પાને.....

ચિત્રો તો અસંખ્ય.

૦-૧૨-૦

વ

સા

વો

ગાંડી વ

ગાંડીવનાં બધાં ૪૪ બાળ પુસ્તકો વસાવો.

